

BS/134/2013

**OSOBY NIEWIERZĄCE W POLSCE –
KIM SĄ ORAZ JAKIE UZNAJĄ
NORMY I WARTOŚCI?**

Znak jakości przyznany CBOS przez Organizację Firm Badania Opinii i Rynku 11 stycznia 2013 roku

Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej
ul. Żurawia 4a, 00-503 Warszawa
e-mail: sekretariat@cbos.pl; info@cbos.pl
<http://www.cbos.pl>
(48 22) 629 35 69

SPIS TREŚCI

PRZEMIANY RELIGIJNOŚCI W POLSCE.....	2
KIM SĄ? CHARAKTERYSTYKA SPOŁECZNO-DEMOGRAFICZNA OSÓB NIEWIERZĄCYCH.....	10
JAK ŻYJĄ?	14
JAKIE MAJĄ POGLĄDY?	15
W CO WIERZĄ?	18
JAKIE WYZNAJĄ WARTOŚCI?	19
JAKIE UZNAJĄ NORMY?	21

Kościół ludu, który w kontekście społeczeństwa postmodernistycznego traci na znaczeniu, w Polsce pod wieloma względami ciągle nie przestał istnieć; choć niewątpliwie doświadczenia ostatniego dwudziestolecia – kształtowanie się demokracji wolnorynkowej oraz pluralizmu społecznego – nie pozostały bez wpływu na sytuację polskiego Kościoła oraz wiary i religijności Polaków. Dane empiryczne nie pozwalają na obecnym etapie jednoznacznie stwierdzić, czy mamy do czynienia z odwrotem od religijności czy też nie (w większości przypadków trendy spadkowe dopiero się zarysowują). Niekwestionowany wydaje się jednak skręt w kierunku bardziej zindywidualizowanej i jednocześnie mniej zinstytucjonalizowanej religijności, w której niedzielne uczestnictwo w mszy świętej nie jest obligatoryjne, a kanon wiary katolickiej nie musi być przyjmowany w całości¹.

Wyniki comiesięcznych badań realizowanych przez CBOS zdają się potwierdzać, że strata papieża Polaka nie pozostała bez wpływu na wiarę i religijność jego rodaków. Od 2005 roku w miarę systematycznie przybywa osób określających się jako niewierzące, a jeszcze bardziej znacząco ubywa tych, które przyznają się do regularnego uczestnictwa w praktykach religijnych. Nadal jednak grupa osób niewierzących stanowi zbyt małą populację, by móc ją analizować na podstawie reprezentatywnych badań ogólnopolskich realizowanych na standardowych próbach około 1000 osób. Podejmując się zatem scharakteryzowania polskich niewierzących, skierowaliśmy do nich specjalny blok pytań w kolejnych czterech badaniach². Aby móc odnieść charakterystykę osób niewierzących do tych, które określają się jako wierzące – na wspomniany blok pytań w ostatnim badaniu³ odpowiedzi udzielili wszyscy respondenci.

¹ R. Boguszewski, *Religijność i moralność w społeczeństwie polskim – zależność czy autonomia?* Studium socjologiczne, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2012, s. 163-165.

² W komunikacie wykorzystano zagregowane dane z badań CBOS „Aktualne problemy i wydarzenia” (275, 276, 277, 278) przeprowadzonych metodą wywiadów bezpośrednich (face-to-face) wspomaganymi komputerowo (CAPI) na reprezentatywnych próbach losowych dorosłych mieszkańców Polski w 2013 roku: 4–10 kwietnia, 9–15 maja, 6–12 czerwca, 4–11 lipca. Łączna liczebność osób określających się jako raczej lub całkowicie niewierzące wyniosła w tych próbach 322 osoby.

³ Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (278) przeprowadzono metodą wywiadów bezpośrednich (face-to-face) wspomaganymi komputerowo (CAPI) w dniach 4–11 lipca 2013 roku na liczącej 1005 osób reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski.

Zabieg ten pozwolił wskazać cechy społeczno-demograficzne, które wyróżniają osoby niewierzące na tle wierzących, porównać poglądy polityczne obu grup oraz sprawdzić, czy i jak dalece system wartości osób niewierzących odbiega od wyznawanych wartości osób wierzących, a także czym różnią się poglądy obu grup w zakresie szeroko rozumianej moralności osobistej i publicznej.

PRZEMIANY RELIGIJNOŚCI W POLSCE

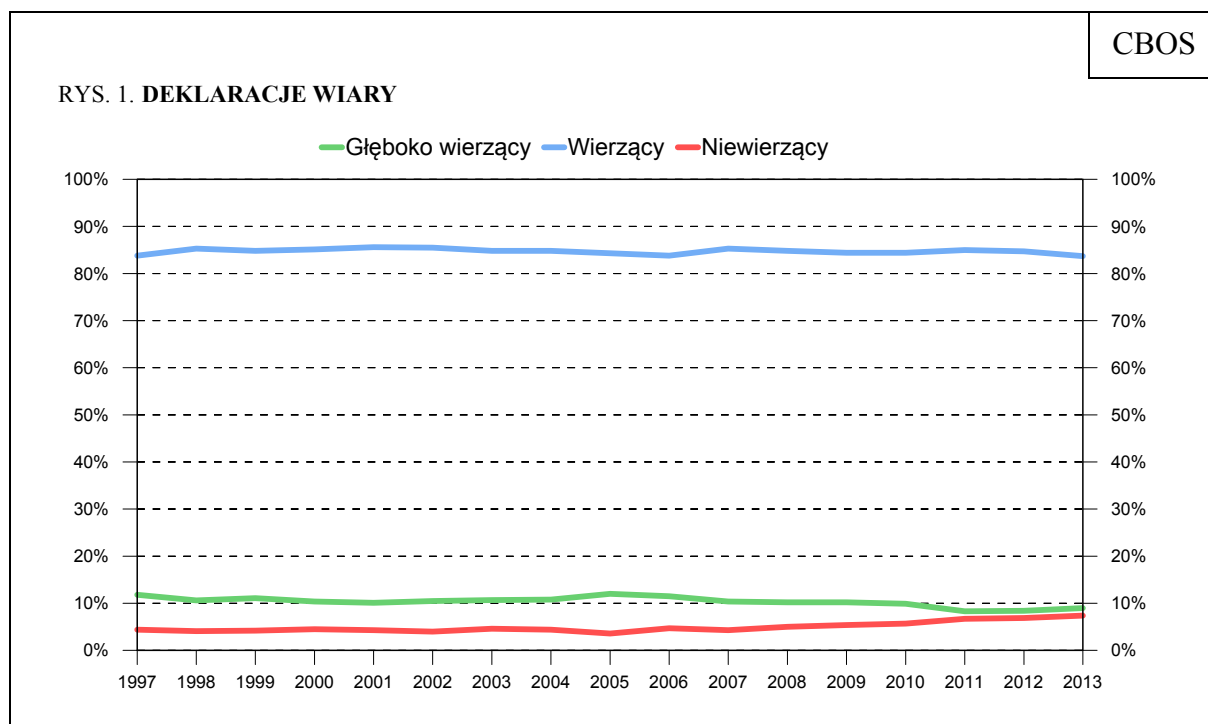
Teorie sekularyzacji, znajdujące równie licznych zwolenników, co przeciwników, wskazują na emancypację różnych obszarów życia społecznego spod wpływu Kościoła i religii, a w konsekwencji odchodzenie od wiary i religijności. Czy w ostatnich dwóch dziesięcioleciach intensywnie zmieniającej się rzeczywistości w naszym kraju proces ten dotknął również polskie społeczeństwo? Wydaje się, że tak. Spośród wielu obszarów szeroko rozumianego życia społeczno-politycznego, religijność to – zdaniem Polaków – jedna z nielicznych dziedzin, w której od końca lat osiemdziesiątych nastąpiły niekorzystne zmiany. O spadku religijności w ostatnim dwudziestoleciu już w 2009 roku przekonana była blisko połowa ankietowanych (48%). Jej wzrost zaobserwował wówczas jedynie co piąty badany (22%) i tyle samo osób nie zanotowało istotnych zmian w tym zakresie⁴. Z drugiej jednak strony Kościół w Polsce od wielu lat cieszy się dość dobrą opinią. Od 1998 roku pozytywne oceny jego działalności oscylują w przedziale między 60% a 70% – w zależności od różnego rodzaju wydarzeń związanych z funkcjonowaniem tej instytucji, przy czym w ostatnich latach oceny te wahają się wokół dolnej granicy: w czerwcu 2013 r. działalność Kościoła rzymskokatolickiego dobrze oceniło 59% badanych. Jaki obraz polskiej wiary i religijności rysuje się ponad dwadzieścia lat po obradach Okrągłego Stołu, które zapoczątkowały transformację ustrojową w naszym kraju?

„W ramach globalnych wyznań wiary uwzględnia się zwykle dwie autodeklaracje badanych, określające ich stosunek do wiary i praktyk religijnych. Autodeklaracje te mają subiektywny charakter, niemniej pozwalają na ukazanie struktury poglądów całej populacji Polaków”⁵. Na podstawie tych wskaźników można stwierdzić, że powszechnie deklarowana wiara w Boga jest dość trwałą cechą polskiego społeczeństwa. Utrzymywała się ona przez

⁴ Zob. Komunikat CBOS „Od końca lat osiemdziesiątych do dziś – oceny zmian w różnych wymiarach życia społecznego i politycznego w Polsce”, luty 2009 (oprac. R. Boguszewski).

⁵ W. Piwowarski, *Religijność narodu a religijność życia codziennego*, w: M. Grabowska, T. Szawiel (red.), *Religijność społeczeństwa polskiego lat 80. Od pytań filozoficznych do problemów empirycznych*, Warszawa 2005, s. 192.

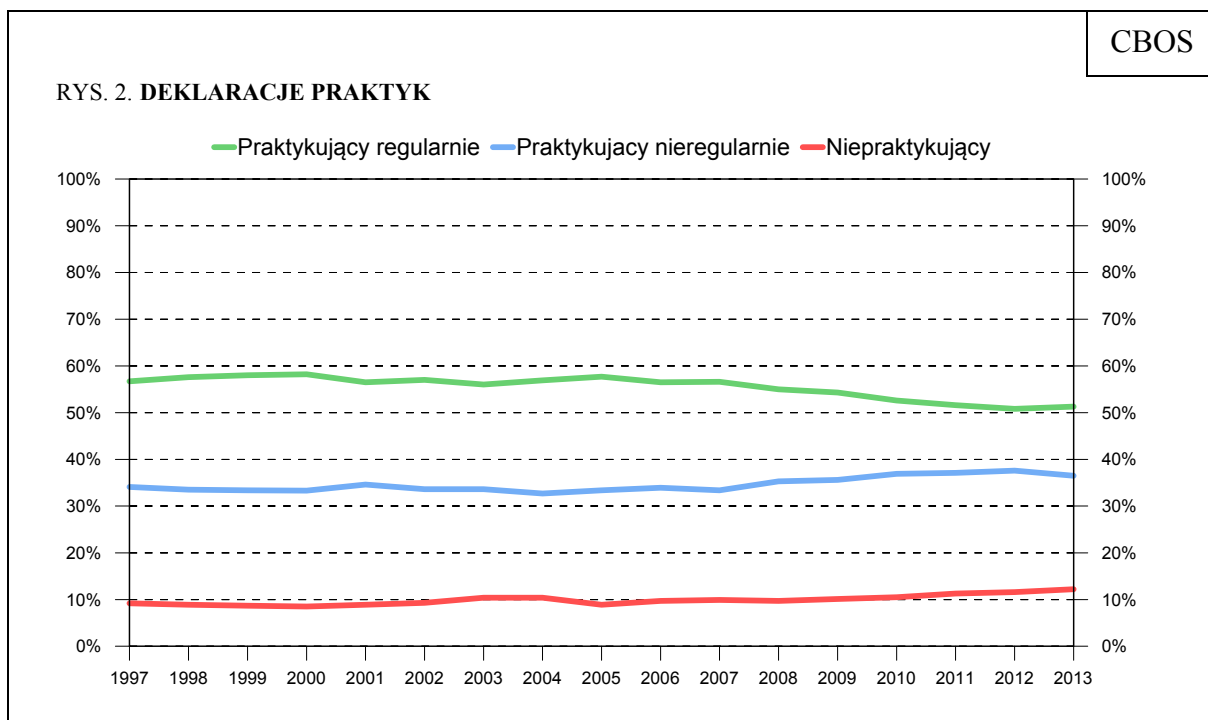
ostatnie niemal dwadzieścia lat na dość zbliżonym – wyjątkowo wysokim poziomie⁶. Z badań systematycznie prowadzonych przez CBOS wynika, że od końca lat dziewięćdziesiątych niezmiennie ponad 90% ankietowanych (od 93% do 97%) określa się jako wierzący, z czego mniej więcej co dziesiąty, a ostatnio co jedenasty-dwunasty ocenia swoją wiarę jako głęboką. Odsetek osób zaliczających się do raczej lub całkowicie niewierzących od lat pozostaje na stosunkowo niskim poziomie (od 3% do 7%), przy czym – jak już wcześniej zauważono – od 2005 roku obserwowany jest jego systematyczny wzrost.

Na podstawie zagregowanych danych z lat 1997–2013

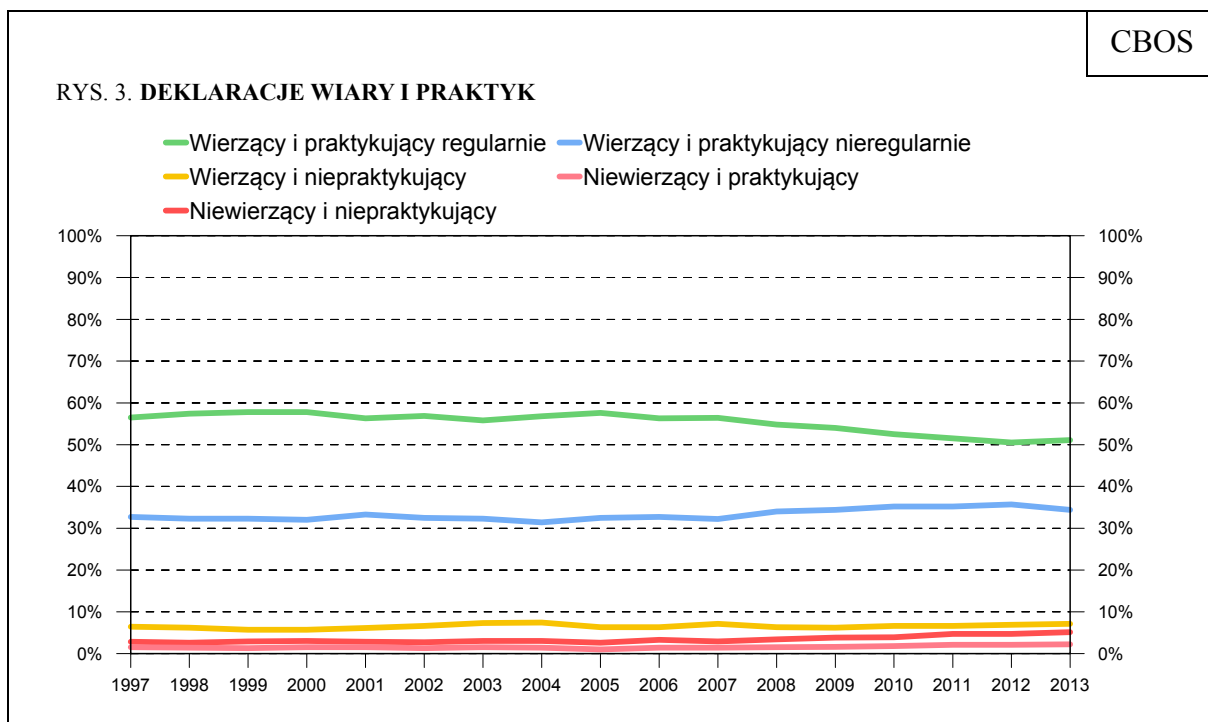
Również poziom zaangażowania Polaków w praktyki religijne, który w latach 1997–2005 pozostawał w miarę stabilny, po 2005 roku dość istotnie słabnie. Zmniejszył się w tym czasie (z 58% do 51%) odsetek respondentów praktykujących regularnie, przynajmniej raz w tygodniu, przybyło zaś tych, którzy w ogóle nie biorą udziału w praktykach religijnych (z 9% do 12%). Więcej też osób praktykuje nieregularnie (wzrost z 33% do ok. 37%).

⁶ Można przypuszczać, że odsetek deklarujących wiarę w Boga nie zmienił się istotnie w znacznie dłuższym czasie niż ostatnie dwudziestolecie, nie ma jednak porównywalnych danych empirycznych na ten temat.

Na podstawie zagregowanych danych z lat 1997–2013

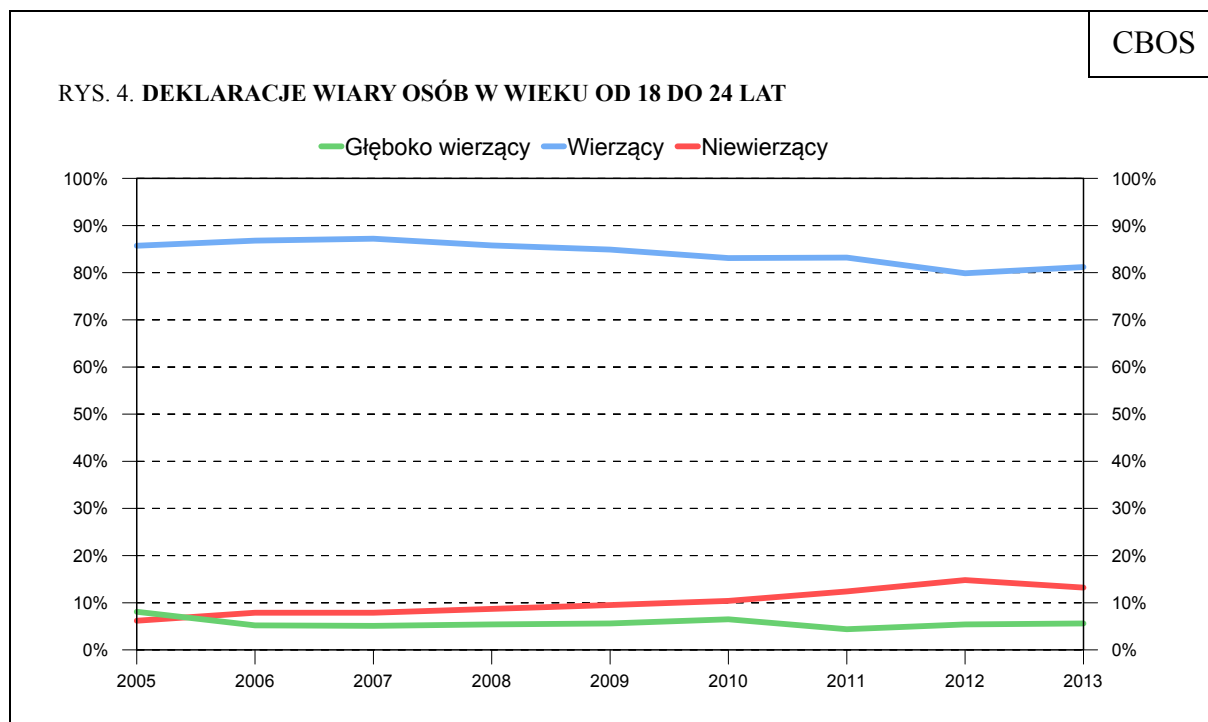
Z połączenia deklaracji wiary i praktyk religijnych wynika, że od 2005 roku odsetek osób wierzących i regularnie praktykujących zmniejszył się z 58% do 51%, nieznacznie przybyło zaś wierzących i praktykujących nieregularnie (z 32% do ok. 35%), niewierzących i praktykujących (z 1% do 2%) oraz niewierzących i niepraktykujących (z 3% do 5%).

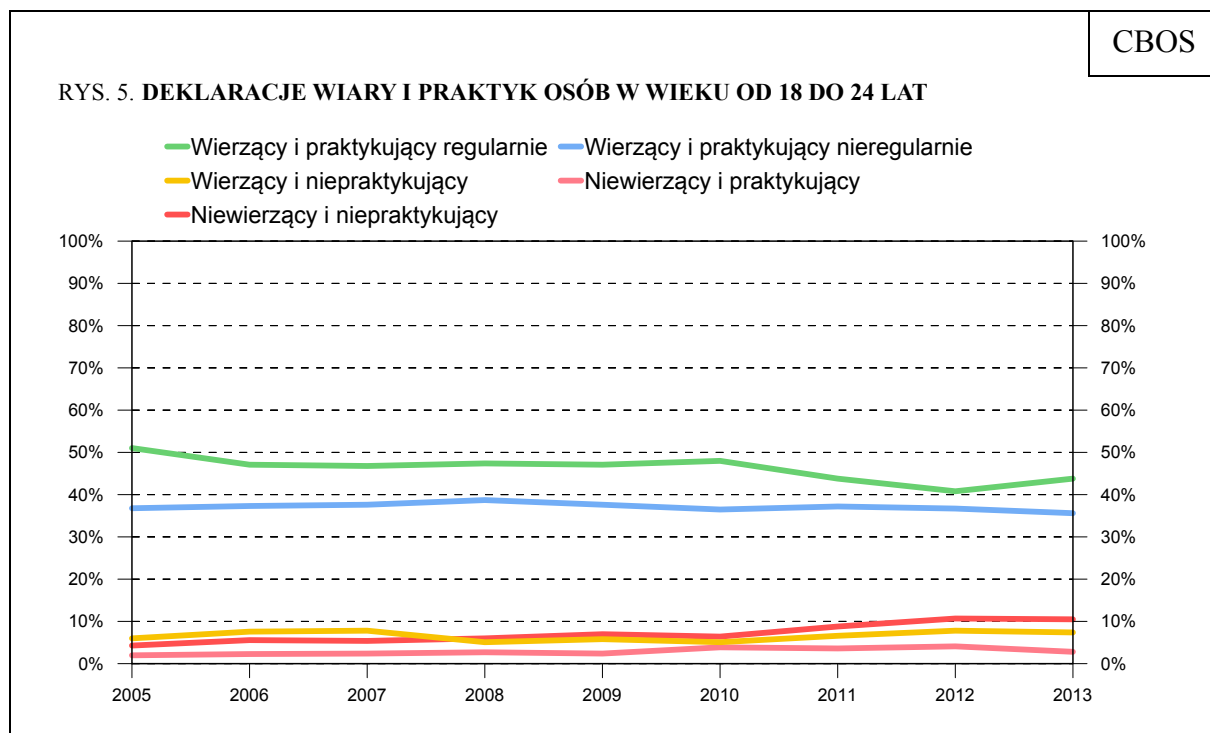
Na podstawie zagregowanych danych z lat 1997–2013

O tym, że w sferze religijności Polaków dokonują się pewne przeobrażenia, świadczą również analizy wskaźników wiary i praktyk religijnych w różnych grupach społecznych. Od 2005 roku osób niewierzących i niepraktykujących najbardziej znacząco przybywa wśród najmłodszych respondentów – w wieku od 18 do 24 lat (patrz rys. 4 i 5), mieszkańców największych aglomeracji (patrz rys. 6 i 7) oraz w grupie osób z wyższym wykształceniem (patrz rys. 8 i 9). Co jednak istotne, w ostatnich latach wprawdzie mniej intensywnie, ale zmienia się również religijność osób stanowiących poniekąd bastion polskiego katolicyzmu, a więc wśród najstarszych respondentów (patrz rys. 10 i 11) oraz wśród mieszkańców wsi (patrz rys. 12 i 13).

a) Religijność osób w wieku od 18 do 24 lat

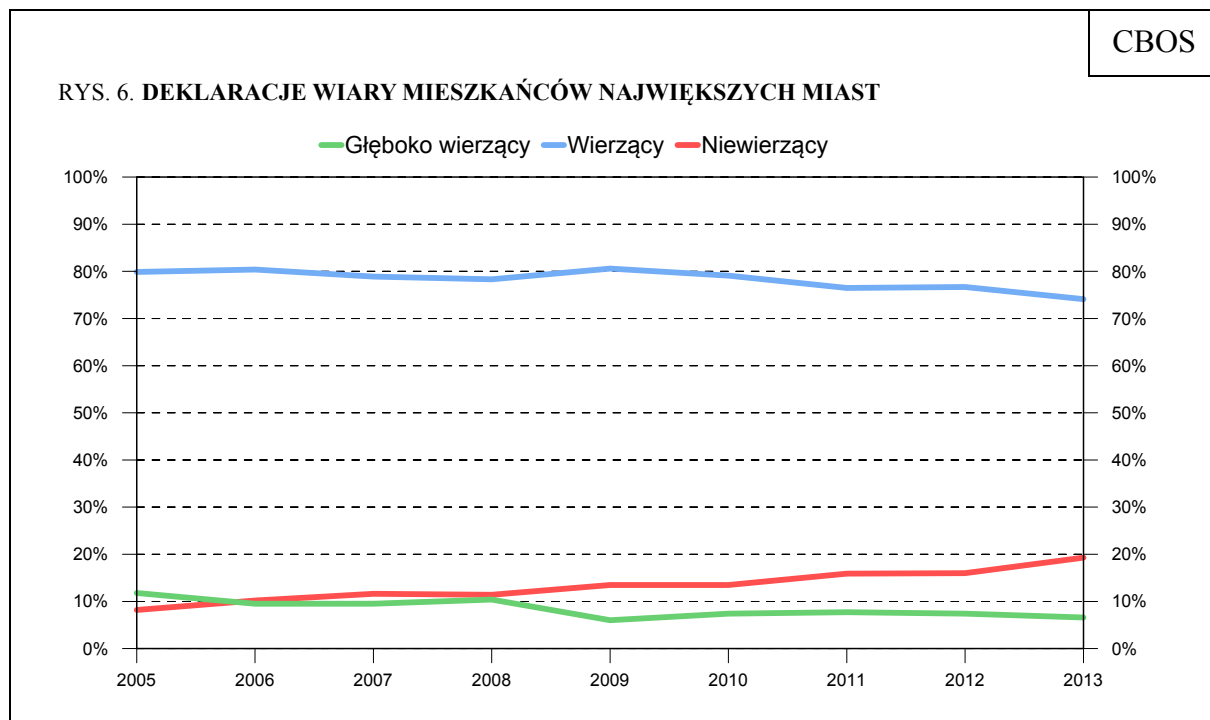

Na podstawie zagregowanych danych z lat 2005–2013

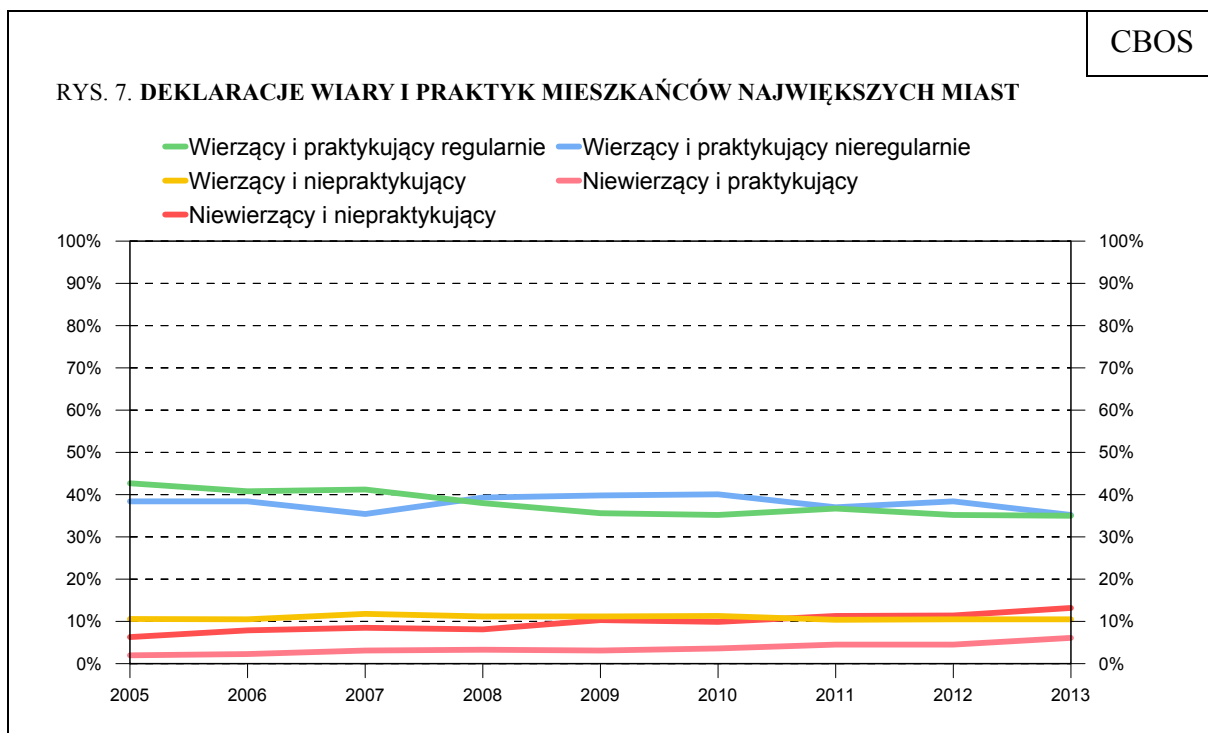

Na podstawie zagregowanych danych z lat 2005-2013

b) Religijność mieszkańców największych miast

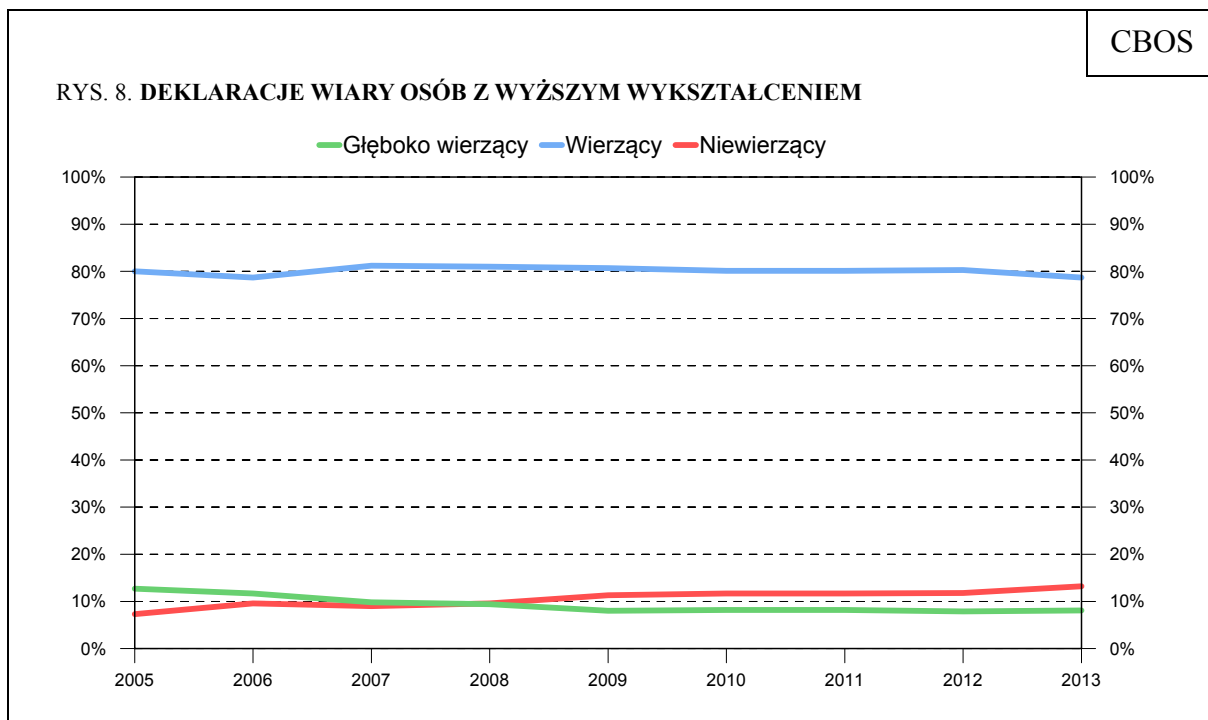

Na podstawie zagregowanych danych z lat 2005-2013

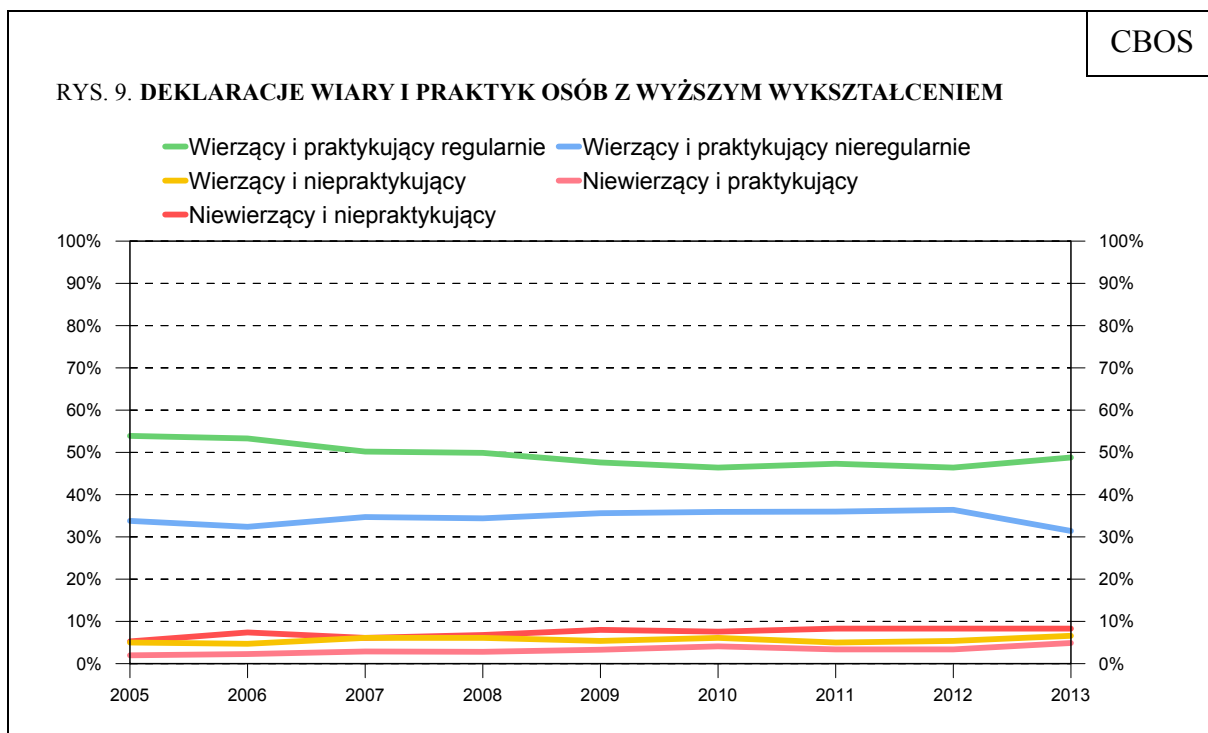

Na podstawie zagregowanych danych z lat 2005–2013

c) Religijność osób z wyższym wykształceniem

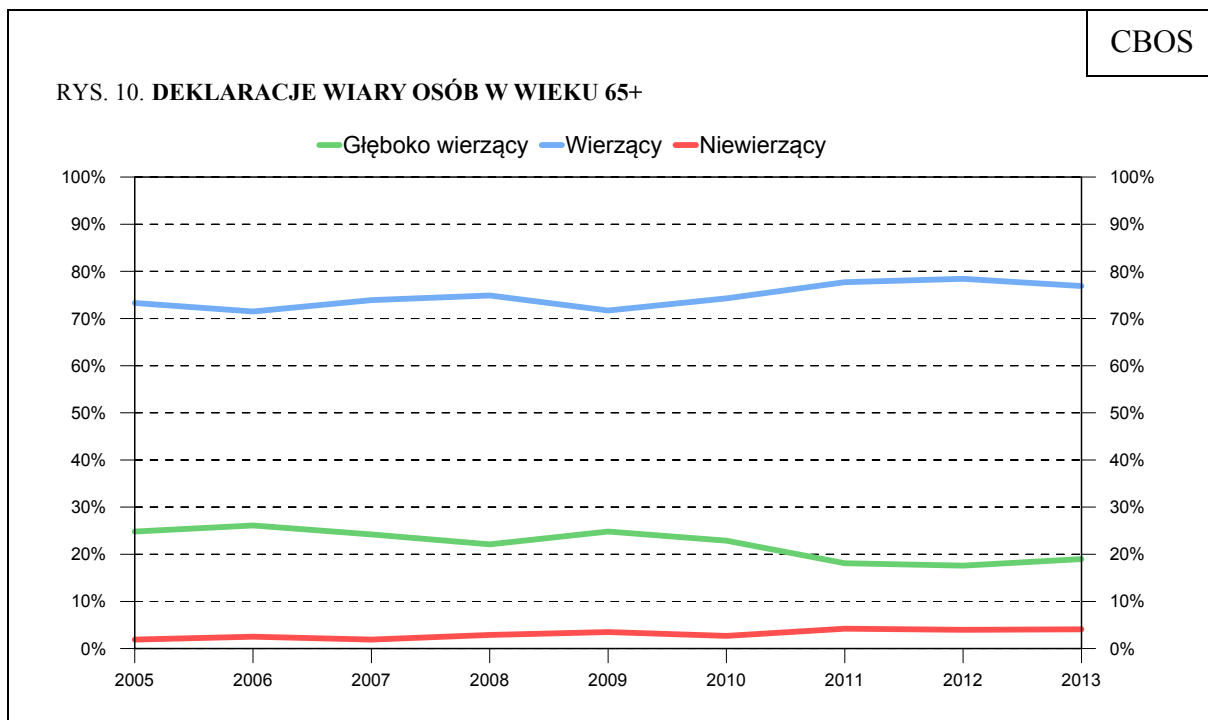

Na podstawie zagregowanych danych z lat 2005–2013

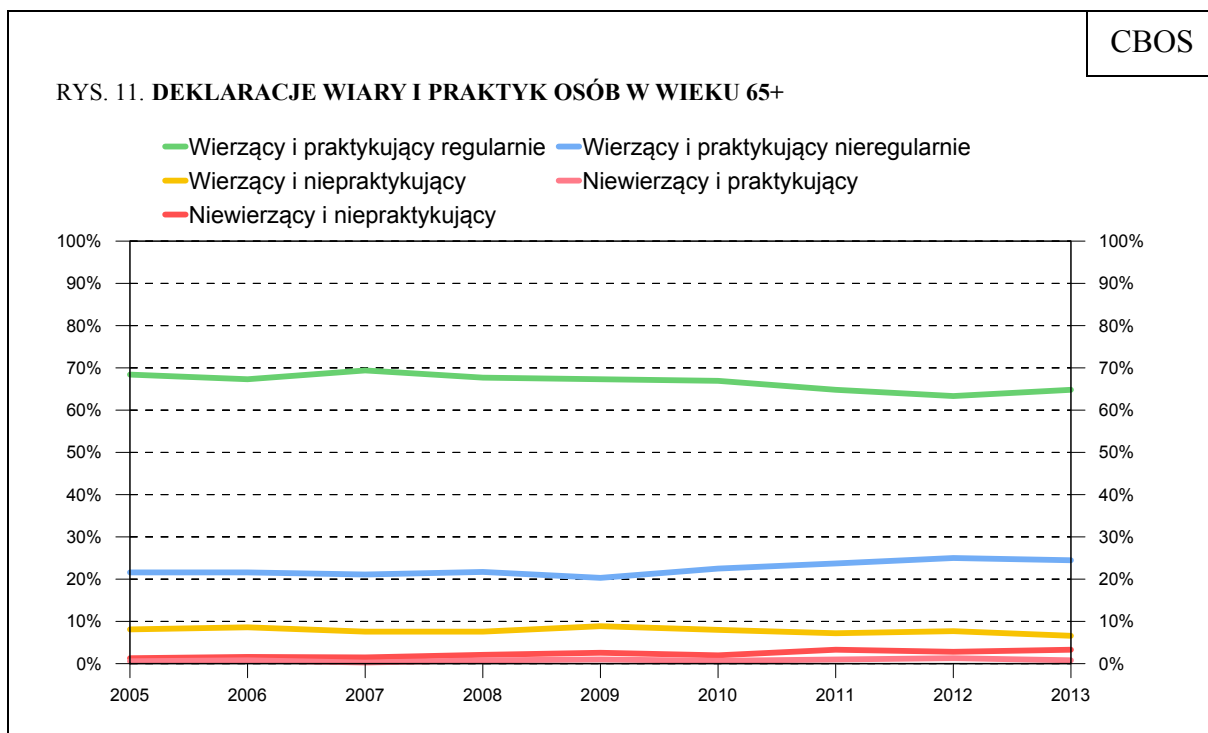

Na podstawie zagregowanych danych z lat 2005–2013

d) Religijność osób w wieku 65+

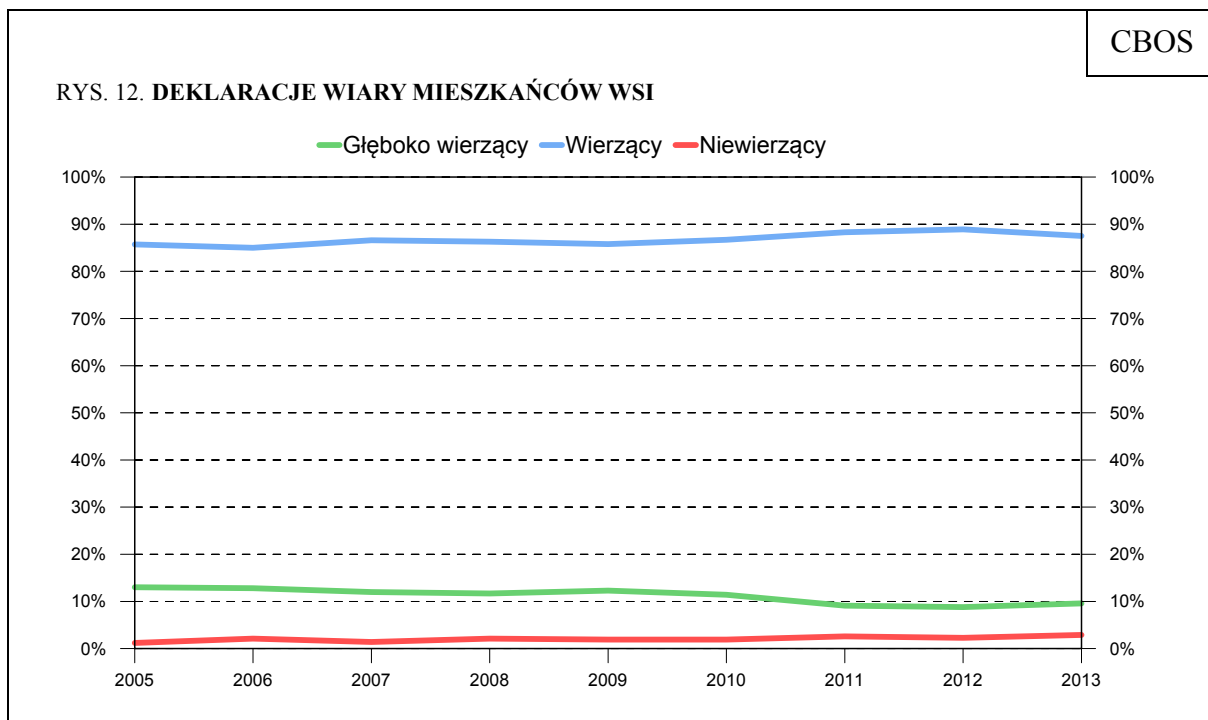

Na podstawie zagregowanych danych z lat 2005–2013

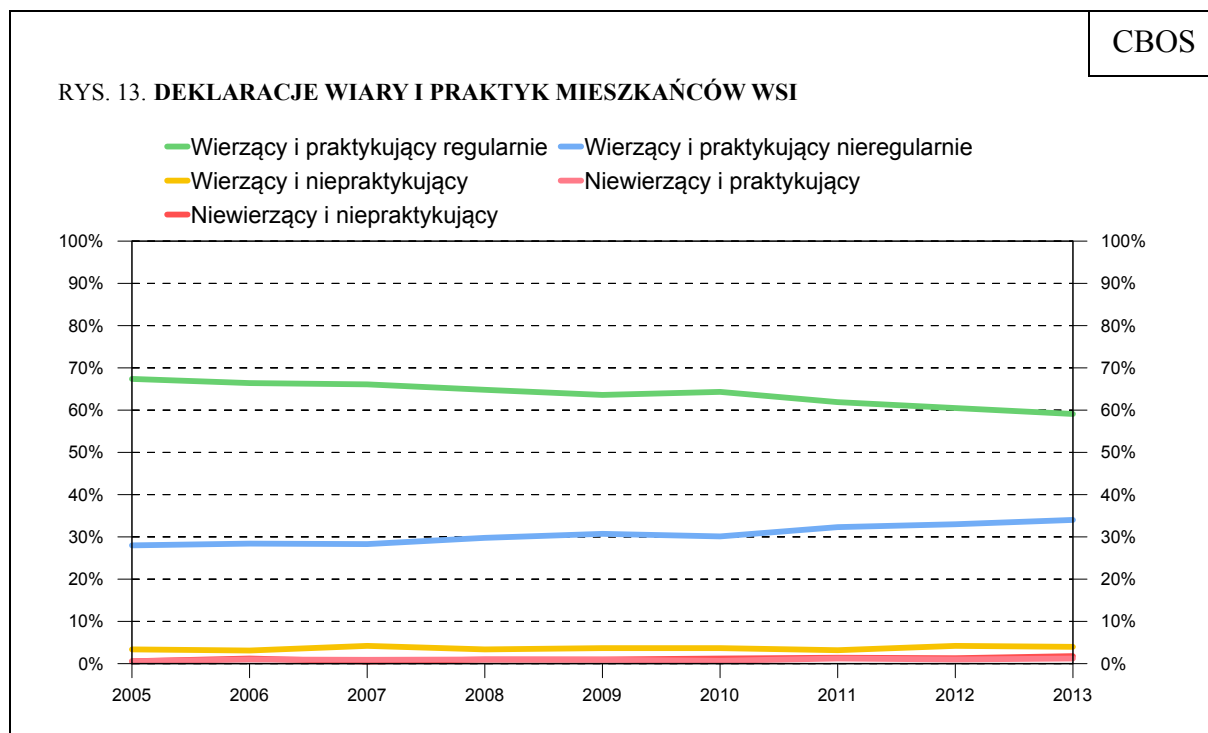

Na podstawie zagregowanych danych z lat 2005–2013

e) Religijność mieszkańców wsi

Na podstawie zagregowanych danych z lat 2005–2013

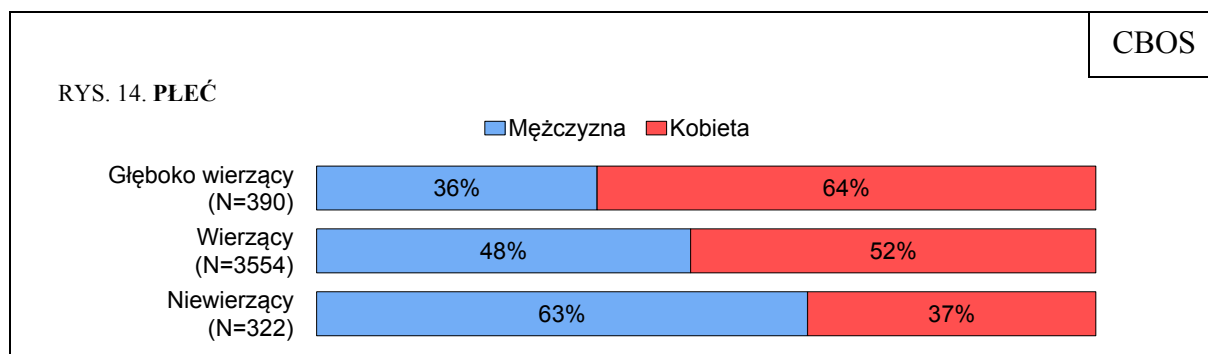

Na podstawie zagregowanych danych z lat 2005–2013

KIM SĄ? CHARAKTERYSTYKA SPOŁECZNO-DEMOGRAFICZNA OSÓB NIEWIERZĄCYCH

Zagregowane dane z czterech reprezentatywnych badań ogólnopolskich zrealizowanych przez CBOS od kwietnia do lipca 2013 roku pozwalają scharakteryzować osoby określające się jako niewierzące⁷ oraz odnieść ich cechy społeczne i demograficzne do cech osób wierzących i głęboko wierzących.

Jeżeli chodzi o płeć, to okazuje się, że o ile wśród osób głęboko wierzących zdecydowanie dominują kobiety (64% wobec 36% mężczyzn), to w grupie niewierzących proporcje są dokładnie odwrotne (37% kobiet wobec 63% mężczyzn).

Na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

⁷ Łącznie analizowano osoby, które w pytaniu o wiarę określiły się jako raczej niewierzące i całkowicie niewierzące (N=322).

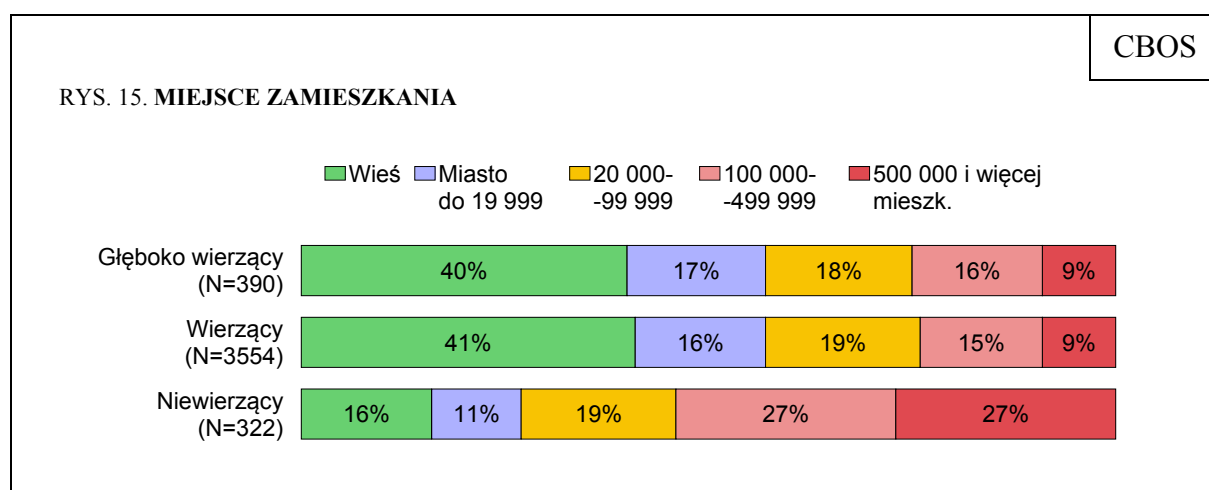
W grupach wiekowych jako niewierzący określają się przede wszystkim ludzie młodzi. Ponad dwie piąte z nich to osoby w wieku od 18 do 34 lat, podczas gdy – dla porównania – ponad połowa respondentów głęboko wierzących ma co najmniej 55 lat. Obserwujemy zatem wyraźny trend zgodnie z którym, im bardziej pogłębiona wiara respondentów, tym wyższa średnia wieku.

Tabela 1

Wiek	Głęboko wierzący (N=390)	Wierzący (N=3554)	Niewierzący (N=322)
	w procentach		
18-24 lata	7	12	20
25-34	11	21	24
35-44	16	17	18
45-54	12	17	13
55-64	16	18	14
65 lat i więcej	38	15	11
Średnia wieku:	55,5	45,9	41,2

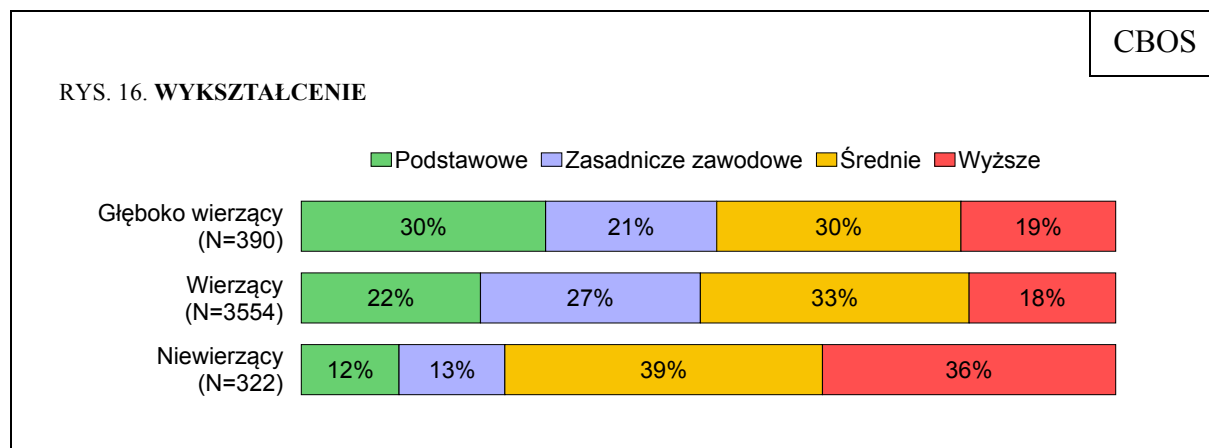
Na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

Kolejną zmienną, która w istotnym stopniu różnicuje osoby wierzące i niewierzące, jest wielkość miejscowości zamieszkania. Ponad połowę osób przyznających się do swojej niewiary stanowią mieszkańcy największych miast (liczących co najmniej 100 tys. mieszkańców). Zupełnie odwrotnie jest w przypadku respondentów określających się jako wierzący lub głęboko wierzący, spośród których niemal trzy piąte to mieszkańcy wsi i najmniejszych miast.

Na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

Istotne znaczenie w charakterystyce osób niewierzących ma również poziom wykształcenia. Trzy czwarte polskich niewierzących (75%) to osoby z co najmniej średnim wykształceniem, podczas gdy mniej więcej połowa wierzących i głęboko wierzących (odpowiednio 51% i 49%), ma wykształcenie podstawowe lub zasadnicze zawodowe.

Na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

Strukturę zawodową osób niewierzących tworzą przede wszystkim, wyraźnie spolaryzowani w kwestii wiary, przedstawiciele kadry kierowniczej i specjalistów wyższego szczebla (19%), a w dalszej kolejności uczniowie i studenci (13%), emeryci (13%), robotnicy wykwalifikowani (9%), bezrobotni (9%) oraz pracownicy administracyjno-biurowi (9%). W gronie osób wierzących i głęboko wierzących wyraźnie dominują emeryci.

Tabela 2

Status zawodowy	Głęboko wierzący (N=390)	Wierzący (N=3554)	Niewierzący (N=322)
	w procentach		
Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	14	9	19
Uczniowie i studenci	4	6	13
Emeryci	36	18	13
Robotnicy wykwalifikowani	5	12	9
Bezrobotni	5	9	9
Pracownicy adm.-biurowi	5	7	9
Pracownicy usług	6	7	6
Pracujący na własny rach.	4	4	5
Średni personel, technicy	1	4	4
Robotnicy niewykwalifik.	3	6	4
Gospodynie domowe i inni	4	5	4
Renciści	8	7	2
Rolnicy	5	6	2

Na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

Wykształcenie i status zawodowy najczęściej przekładają się na sytuację materialną badanych, w związku z czym niewierzący to przede wszystkim osoby dobrze sytuowane materialnie. Niemal połowa z nich (48%) deklaruje, że przeciętny miesięczny dochód *per capita* w ich gospodarstwie domowym wynosi co najmniej 1500 zł i jest średnio o 600–700 zł wyższy niż w przypadku osób wierzących i głęboko wierzących. Przeciętne zarobki respondenta określającego się jako niewierzący kształtują się na poziomie 2636 zł netto, podczas gdy dla osób głęboko wierzących średnia ta wynosi 1733 zł, a dla wierzących 1812 zł.

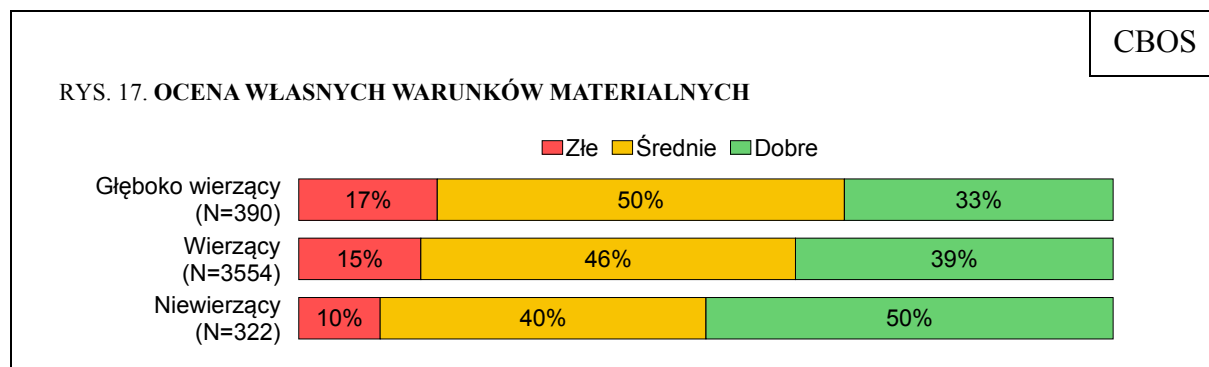
Tabela 3

Dochody na jedną osobę	Głęboko wierzący	Wierzący	Niewierzący
	w procentach		
Do 500 zł	15,9	21,2	8,6
501-750	14,9	15,4	14,4
751-1000	23,1	19,8	14,1
1001-1500	24,9	21,7	18,9
Powyżej 1500 zł	21,1	21,9	48,0
Średni dochód na osobę netto*	1341 zł	1241 zł	1913 zł
Przeciętne zarobki respondenta netto*	1733 zł	1812 zł	2636 zł

Na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

* Wyliczenia dotyczą tylko tych, którzy w badaniu określili konkretną kwotę dochodu

W związku z tym, że uzyskiwane dochody w znacznej mierze przekładają się na subiektywne oceny własnych warunków materialnych, połowa spośród osób określających się jako niewierzące ocenia swoją sytuację materialną jako dobrą (50%). Pozostali są z niej średnio zadowoleni (40%), a tylko nieliczni określają ją jako złą (10%). W przypadku osób wierzących tylko mniej więcej jedna trzecia jest usatysfakcjonowana swoim statusem materialnym, natomiast większość wyraża przeciętne zadowolenie w tym względzie.

Na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

Reasumując powyższą charakterystykę, typowy niewierzący Polak to, w dużym uproszczeniu: młody mężczyzna mieszkający w dużym mieście, dobrze wykształcony, zajmujący raczej wysoką pozycję zawodową lub uczący się, dobrze sytuowany i zadowolony ze swojej sytuacji materialnej.

JAK ŻYJĄ?

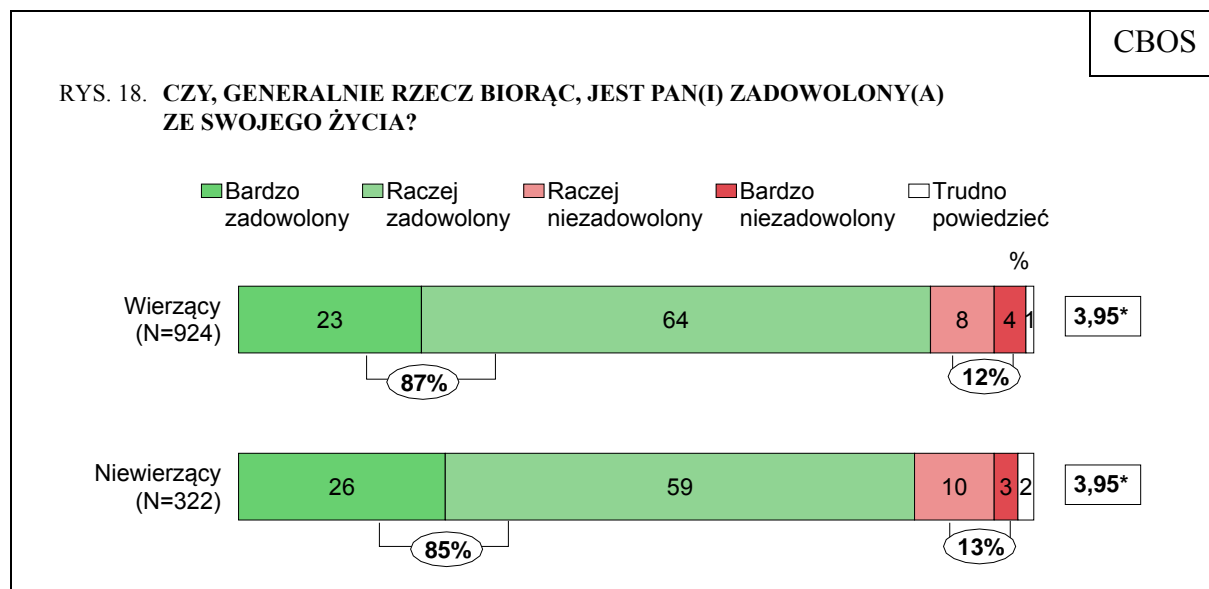
Styl życia osób niewierzących oczywiście uwarunkowany jest ich statusem społecznym. W związku z tym, że są to głównie ludzie młodzi, dobrze wykształceni i dobrze sytuowani, mieszkający zwykle w dużych miastach, nie dziwi fakt, że znacznie częściej niż osoby określające się jako wierzące czytają książki, chodzą do kina, korzystają z internetu, uprawiają sporty, wyjeżdżają na wczasy, bywają w teatrze czy też uczestniczą w strajkach i demonstracjach. Okazuje się natomiast, że w działalność charytatywną angażują się tak samo jak osoby wierzące. Niespełna trzy piąte (58%) z nich w ciągu dwunastu miesięcy poprzedzających badanie przekazało pieniądze na cele dobroczynne, a ponad jedna czwarta (28%) dobrowolnie i nieodpłatnie pracowała na rzecz innych – np. społeczności lokalnej lub osób potrzebujących.

Tabela 4

Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy:	Odpowiedzi twierdzące osób:		
	wierzących (N=924)	niewierzących (N=322)	Różnica wskazań
	w procentach		
– przeczytał(a) Pan(i) książkę dla przyjemności	57	80	23
– był(a) Pan(i) w kinie	38	60	22
– regularnie(przynajmniej raz w tygodniu) korzystał(a) Pan(i) z internetu	60	82	22
– w miarę regularnie (przynajmniej dwa razy w miesiącu) uprawiał(a) Pan(i) jakiś sport	40	57	17
– wyjechał(a) Pan(i) na co najmniej tygodniowy urlop, wypoczynek	34	49	15
– był(a) Pan(i) w teatrze	15	26	11
– uczestniczył(a) Pan(i) w strajku lub demonstracji	2	5	3
– przekazał(a) Pan(i) pieniądze na cele dobroczynne	56	58	2
– dobrowolnie i nieodpłatnie pracował(a) Pan(i) na rzecz innych, np. społeczności lokalnej lub osób potrzebujących	27	28	1

Dla wierzących dane pochodzą z badania z VII 2013, natomiast wyniki dla niewierzących prezentujemy na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

Osoby niewierzące nie różnią się od wierzących deklarowanym zadowoleniem ze swojego życia (wartości średnich są identyczne). Zdecydowana większość z nich (85%) jest w tym względzie usatysfakcjonowana, z czego mniej więcej jedna czwarta bardzo (26%). Co ósmy niewierzący (13%) wyraża niezadowolenie ze swojej egzystencji, przy czym jedynie nieliczni (3%) są nią bardzo rozczarowani.

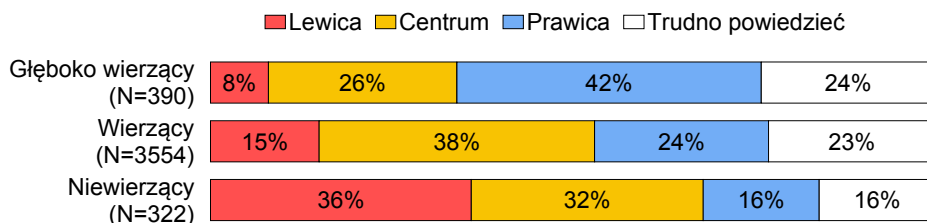
Dane dotyczące osób wierzących pochodzą z badania z VII 2013, natomiast wyniki dla niewierzących prezentujemy na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

* Średnie zadowolenie na skali 1–5, gdzie 1 oznacza bardzo niezadowolony, a 5 – bardzo zadowolony. Odpowiedzi trudno powiedzieć włączono w środek skali.

JAKIE MAJĄ POGLĄDY?

Pytane o swoje poglądy polityczne osoby niewierzące w większości określają je jako lewicowe (36% wskazań) lub centrowe (32%). W tym względzie istotnie różnią się od osób głęboko wierzących, spośród których większość określa je jako prawicowe (42%), a także wierzących, którzy w określaniu swoich poglądów najczęściej wybierają centrum (38%), a w drugiej kolejności prawicę (24%).

RYS. 19. POGLĄDY POLITYCZNE

Na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

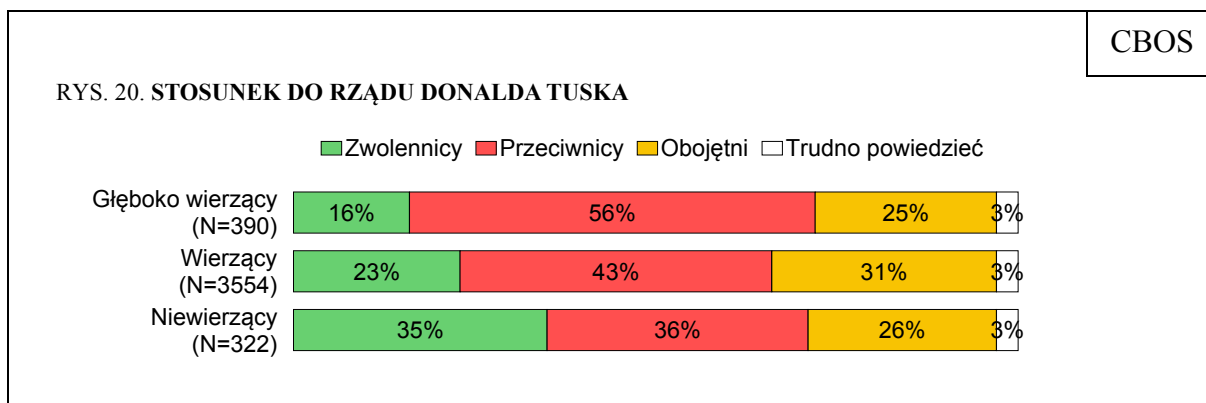
Jeżeli zaś chodzi o preferencje partyjne, osoby niewierzące najczęściej sympatyzują z Platformą Obywatelską (34% z tych, którzy wzięliby udział w ewentualnych wyborach zagłosowałyby właśnie na tę partię), w następnej kolejności poparliby Ruch Palikota (14%) oraz SLD (13%). Dla porównania osoby głęboko wierzące zainteresowane udziałem w wyborach to głównie zwolennicy PiS (45% wskazań), zaś wśród wierzących dominuje brak określonych preferencji partyjnych (27%) przy jednakowym poparciu dla PO i PiS (po 24%).

Tabela 5

Elektoraty partyjne określone na podstawie deklaracji głosowania w ewentualnych wyborach parlamentarnych	Głęboko wierzący	Wierzący	Niewierzący
	w procentach		
PiS	45	24	6
SLD	4	8	13
PO	12	24	34
PSL	7	6	3
Ruch Palikota	1	2	14
Niemający określonych preferencji	17	27	14
Niezdecydowani czy głosować	11	17	13
Niezamierzający głosować	24	28	27

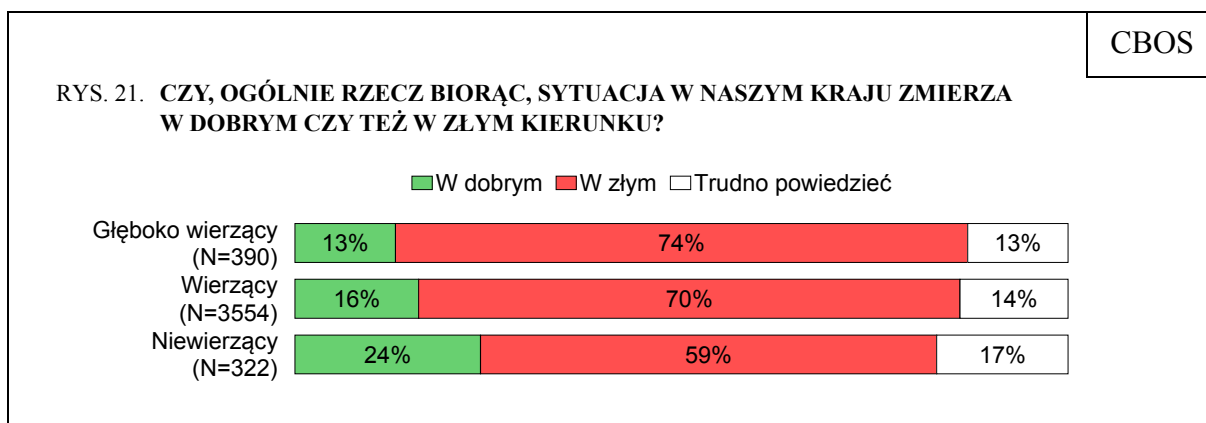
Na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

Konsekwencją stosunkowo wysokiej liczby zwolenników głównej partii rządzącej wśród osób niewierzących jest ponadprzeciętne poparcie dla działań podejmowanych przez gabinet Donalda Tuska. W grupie osób niewierzących zwolennicy i przeciwnicy obecnego rządu równoważą się (odpowiednio 35% i 36%), podczas gdy wśród osób wierzących, czy – tym bardziej – głęboko wierzących, głosy krytyczne kierowane pod adresem gabinetu Donalda Tuska zdecydowanie dominują (odpowiednio 56% i 43%).

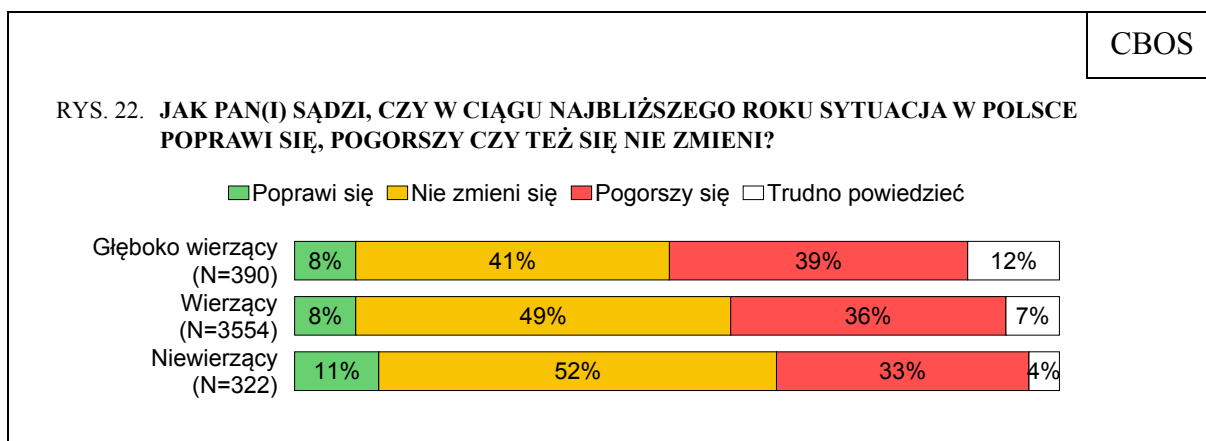

Na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

Znaczny poziom zadowolenia z działań rządu wiąże się z tym, że osoby niewierzące istotnie lepiej niż wierzące i głęboko wierzące oceniają bieżącą sytuację w kraju, nieco bardziej optymistycznie też zapatrują się w tym względzie w przyszłość. Nie oznacza to jednak, że w pełni akceptują obecny stan rzeczy – mimo wykazanych różnic, podobnie jak wierzący i głęboko wierzący, aktualną sytuację w Polsce najczęściej określają jako złą, zaś w przewidywaniach najczęściej spodziewają się utrzymania *status quo*.

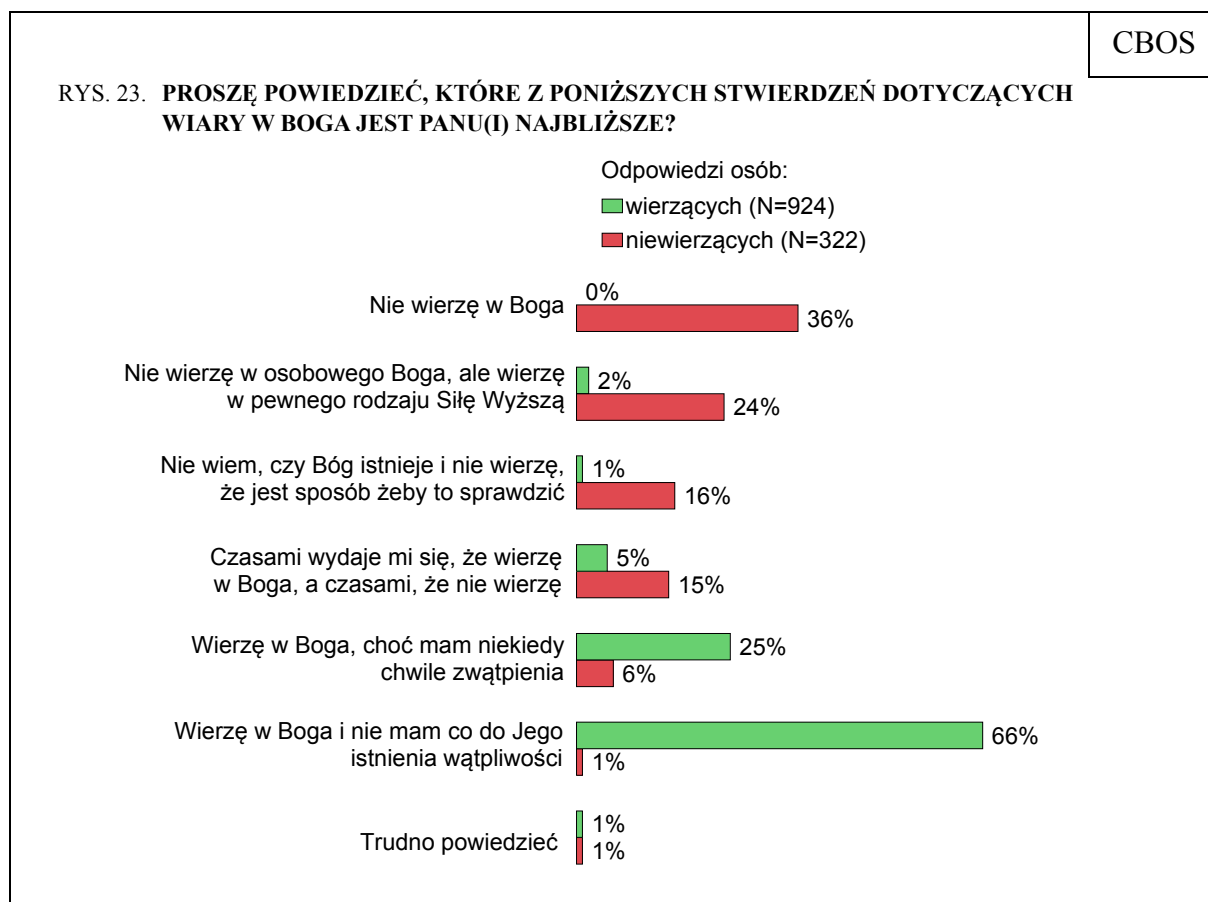
Na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

Na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

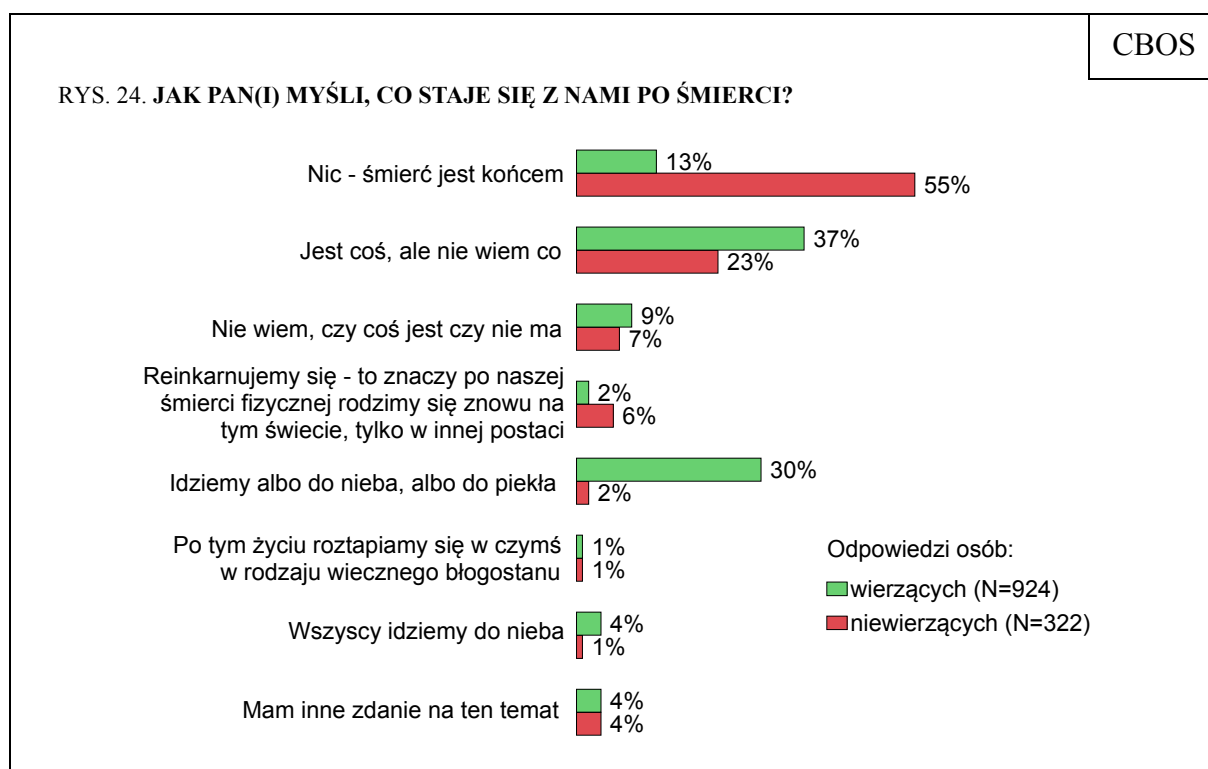
W CO WIERZĄ?

Czy określenie się mianem osoby niewierzącej oznacza całkowite negowanie istnienia jakiegokolwiek transcendencji? Okazuje się, że niekoniecznie. Jedynie 36% niewierzących to osoby jednoznacznie i stanowczo zaprzeczające istnieniu Boga. Niemal jedna trzecia (31%) ma wątpliwości, ale nie neguje istnienia Boga, z kolei jedna czwarta (24%) nie wierzy wprawdzie w osobowego Boga, ale uznaje istnienie pewnego rodzaju Siły Wyższej. Są też wreszcie tacy, którzy *de facto* wierzą w Boga, ale prawdopodobnie ze względu na pojawiające się chwile zwątpienia określają się jako raczej niewierzący (6%). Co jednak istotne, również osoby określające się jako wierzące nie zawsze są utwierdzone w swoich deklaracjach. Niezachwianą wiarę w Boga deklaruje dwie trzecie z nich (66%), pozostali zaś mają w tym względzie mniejsze lub większe wątpliwości.

Dane dotyczące osób wierzących pochodzą z badania z VII 2013, natomiast wyniki dla niewierzących prezentujemy na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

W grupie niewierzących nie ma też jednoznaczności jeśli chodzi o kwestie eschatologiczne. Wprawdzie większość (55%) twierdzi, że po śmierci nie ma nic, jednak nie brakuje też głosów (łącznie 33%), że istnieje jakiś rodzaj pośmiertnej egzystencji, której charakteru większość (23%) nie jest jednak w stanie określić. Co ciekawe, okazuje się, że przekonania osób wierzących również nie są jednoznaczne. Większość z nich spodziewa się jakiegoś rodzaju życia po śmierci, przy czym dominuje przekonanie, że śmierć nie jest końcem, ale nie wiadomo co po niej następuje. O tym, że po śmierci idziemy albo do nieba, albo do piekła przekonany jest tylko niespełna co trzeci wierzący (30%).

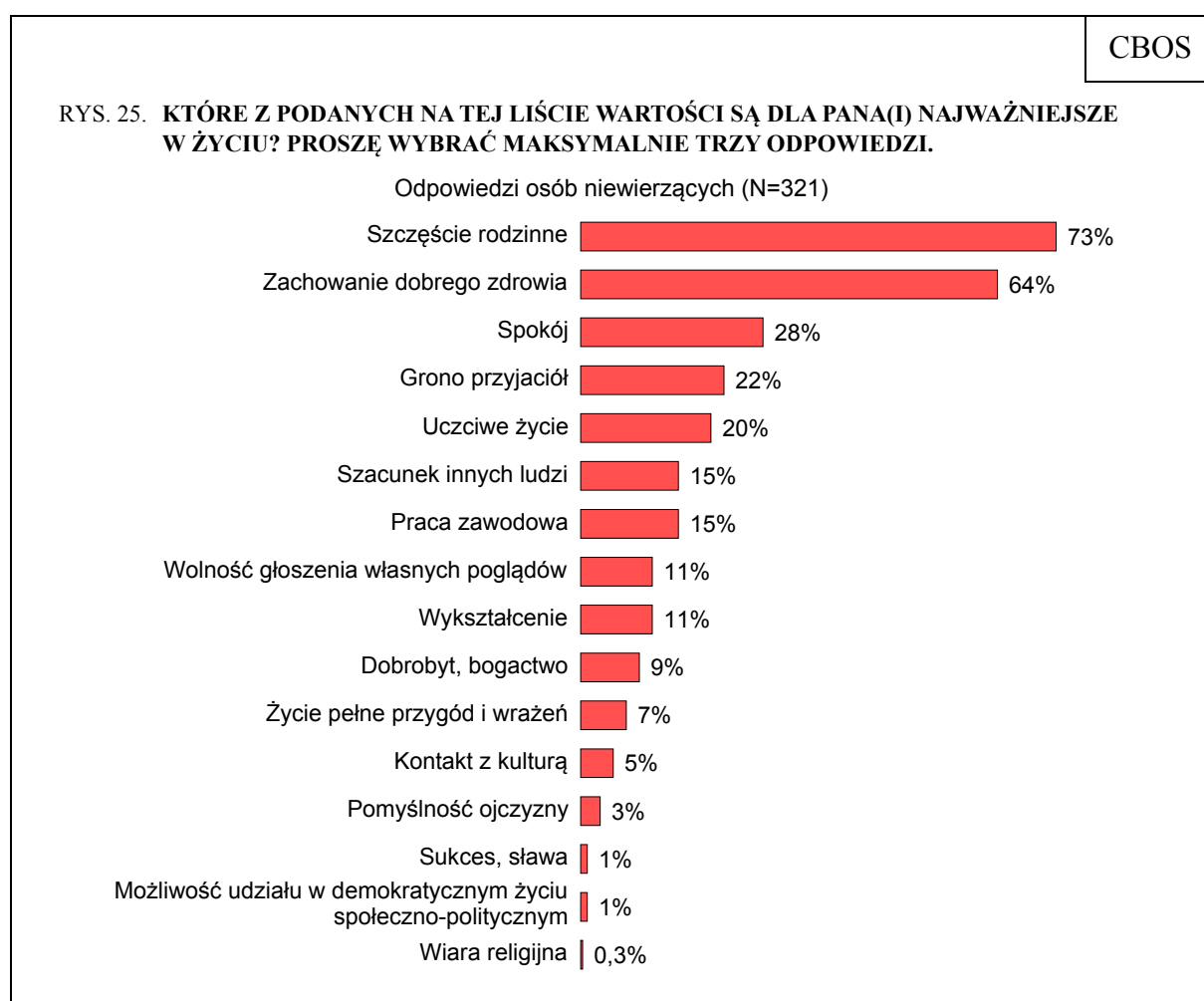
Dane dotyczące osób wierzących pochodzą z badania z VII 2013, natomiast wyniki dla niewierzących prezentujemy na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

JAKIE WYZNAJĄ WARTOŚCI?

Hierarchia wartości osób niewierzących, jak się okazuje, jedynie w niewielkim stopniu odbiega od tej deklarowanej przez ogół Polaków⁸. Bezkonkurencyjnie najistotniejszą wartością jest dla nich szczęście rodzinne (73% wskazań). Osoby te cenią sobie również zdrowie – jako jedną z trzech najważniejszych w życiu wartości wymieniło je 64% niewierzących. Zdecydowanie mniej istotne, choć również ważne, są dla nich:

⁸ Zob. komunikat CBOS „Wartości i normy”, sierpień 2013 (oprac. R. Boguszewski).

spokój (28% wskazań), przyjaźń (22%) i uczciwe życie (20%). W dalszej kolejności osoby niewierzące stawiają w życiu na szacunek innych ludzi (15%), pracę zawodową (15%), wolność głoszenia własnych poglądów (11%), wykształcenie (11%), dobrobyt i bogactwo (9%) oraz życie pełne przygód i wrażeń (7%). Natomiast względnie odległą pozycję w hierarchii wartości zajmują: kontakt z kulturą (5%), patriotyzm (3%), sukces i sława (1%) oraz udział w demokratycznym życiu społeczno-politycznym (1%). W zasadzie żadnego znaczenia nie ma dla nich wiara religijna (0,3% wskazań).

Na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

W czym system wartości osób niewierzących odbiega od tego, który deklarują wierzący? Największa różnica dotyczy oczywiście znaczenia przypisywanego wierze religijnej – wśród najważniejszych wartości osób niewierzących plasuje się ona na ostatnim miejscu, zaś w przypadku wierzących zajmuje siódmą pozycję (różnica 13 punktów procentowych). Osoby niewierzące istotnie rzadziej niż wierzące akcentują też znaczenie szczęścia rodzinnego oraz zdrowia (11-punktowe różnice). Mniejszą wagę niż wierzący

przykładają do pracy zawodowej (różnica 7 punktów), uczciwości (różnica 6 punktów) oraz szacunku innych ludzi (3 punkty różnicy). Z kolei większe znaczenie niż dla wierzących ma dla nich kontakt z kulturą (5% wskazań wobec 1%), dobrobyt i bogactwo (9% wobec 4%), życie pełne przygód i wrażeń (7% wobec 2%) oraz – przede wszystkim – spokój (28% wobec 18%), przyjaźń (22% wobec 9%) i wolność głoszenia własnych poglądów (11% wobec 3%).

Tabela 6

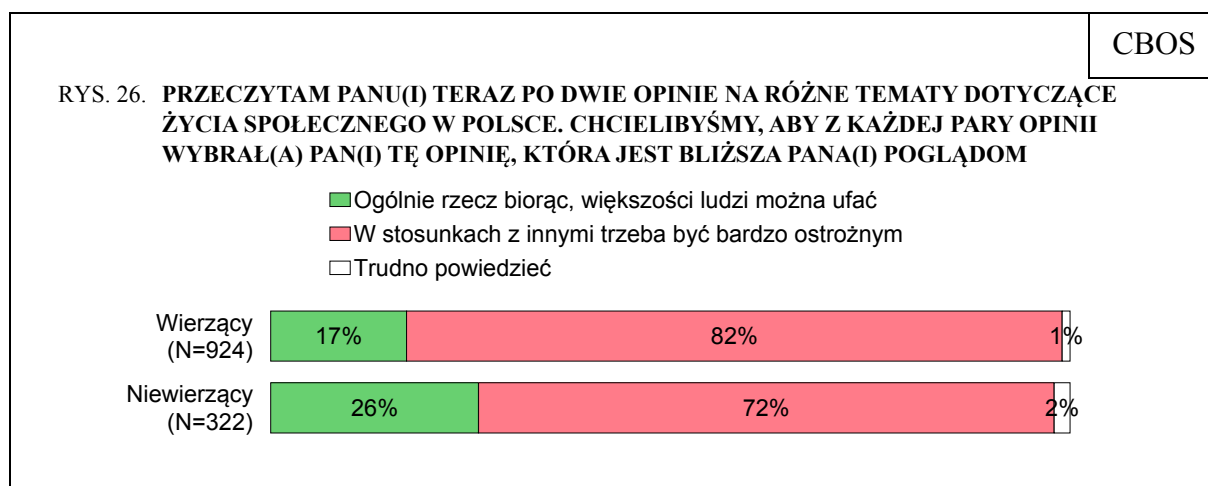
Które z podanych na tej liście wartości są dla Pana(i) najważniejsze w życiu? Proszę wybrać maksymalnie trzy odpowiedzi	Odpowiedzi osób:		Różnica wskazań
	niewierzących (N=321)	wierzących (N=924)	
	w procentach		
Wiara religijna	0	13	-13
Szczęście rodzinne	73	84	-11
Zachowanie dobrego zdrowia	64	75	-11
Praca zawodowa	15	22	-7
Uczciwe życie	20	26	-6
Szacunek innych ludzi	15	18	-3
Pomyślność ojczyzny	3	3	0
Sukces, sława	1	1	0
Możliwość udziału w demokratycznym życiu społeczno-politycznym	1	0	1
Wykształcenie	11	9	2
Kontakt z kulturą	5	1	4
Dobrobyt, bogactwo	9	4	5
Życie pełne przygód i wrażeń	7	2	5
Wolność głoszenia własnych poglądów	11	3	8
Spokój	28	18	10
Grono przyjaciół	22	9	13

Dane dotyczące osób wierzących pochodzą z badania z VII 2013, natomiast wyniki dla niewierzących prezentujemy na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

JAKIE UZNAJĄ NORMY?

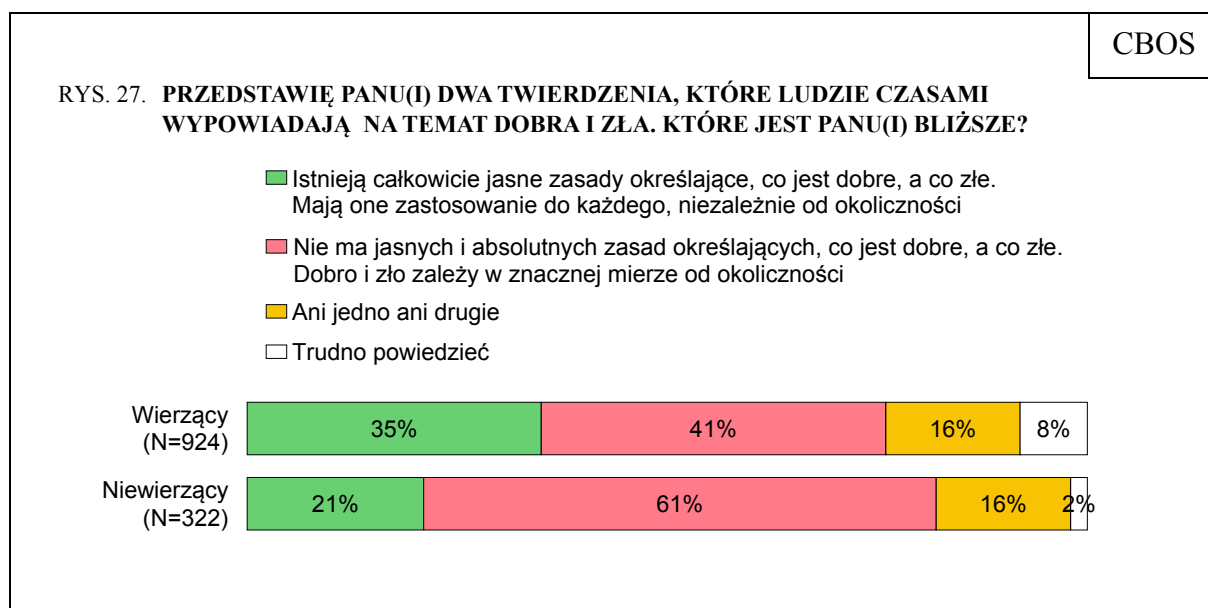
Opinia, że polskie społeczeństwo jest dość nieufne, znajduje potwierdzenie w deklaracjach dotyczących zaufania do innych ludzi i do części instytucji – zwłaszcza politycznych⁹. Okazuje się jednak, że osoby niewierzące, choć w większości również postulują ostrożność w kontaktach z innymi, są znacznie bardziej otwarte w tym względzie niż ci, którzy określają się jako wierzący. Ponad jedna czwarta z nich stoi na stanowisku, iż ogólnie rzecz biorąc, ludziom można ufać (26%), podczas gdy wśród wierzących opinię taką podziela jedynie 17% badanych. W obu jednak grupach regułą jest zachowawcze podejście do innych osób.

⁹ Zob. komunikat CBOS „Zaufanie społeczne”, marzec 2012 (oprac. A. Cybulska).

Dane dotyczące osób wierzących pochodzą z badania z VII 2013, natomiast wyniki dla niewierzących prezentujemy na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

Jeżeli natomiast chodzi o ogólne podejście do norm, to osoby niewierzące wyraźnie optują za relatywizmem. Niemal dwie trzecie z nich uważa, że dobro i zło w znacznej mierze zależy od okoliczności, co oznacza, że nie ma jasnych i absolutnych zasad określających właściwe i niewłaściwe postępowanie. Tylko co piąty niewierzący twierdzi, że istnieją całkowicie jasne zasady określające, co jest dobre, a co złe i że mają one zastosowanie do każdego, niezależnie od okoliczności. Taki uniwersalizm moralny znacznie częściej wyrażają osoby wierzące, choć – co ciekawe – również wśród nich dominuje podejście relatywistyczne (41% wobec 35%).

Dane dotyczące osób wierzących pochodzą z badania z VII 2013, natomiast wyniki dla niewierzących prezentujemy na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

O podejściu do norm świadczy również stosunek badanych do różnego rodzaju kontrowersyjnych zjawisk i zachowań, które nierzadko oceniane są jako naganne, a mimo to mniej lub bardziej powszechnie występują w społeczeństwie. Listę tego typu zachowań przedstawiliśmy do oceny osobom określającym się jako niewierzące. Posługując się skalą od 1 do 7, na której 1 oznaczało, iż dane postępowanie jest zawsze złe i w związku z tym nigdy nie może być usprawiedliwione, a 7 – że nie ma w nim nic złego i zawsze można je usprawiedliwić – wyrażali oni swój stosunek do poszczególnych kwestii¹⁰.

Na podstawie uzyskanych deklaracji (patrz tabela 7) możemy stwierdzić, iż osoby niewierzące bezwzględnie potępiają wykorzystywanie pracowników przez pracodawców, przyjmowanie i wręczanie łapówek oraz bicie dzieci. Zdecydowana większość badanych uznała za złe, w tym znaczna część bezwzględnie potępiła również takie zachowania jak: wykorzystywanie służbowego stanowiska dla własnych korzyści, zaniedbywanie swoich obowiązków w pracy, zdradzanie współmałżonka oraz dokonywanie fikcyjnych darowizn lub zaniżanie dochodów, by zapłacić mniejszy podatek.

Z większą dezaprobatą niż akceptacją, ale już z nie tak silnym potępieniem niewierzących, spotykają się: przekraczanie dozwolonej prędkości na jezdni, jazda na gapę w autobusie lub tramwaju, przerywanie ciąży, ściąganie na egzaminach, świadome kupowanie rzeczy podrabianych (fałszowanych) oraz nieuczestniczenie w wyborach. Z kolei zjawiska, które budzą wśród osób niewierzących zdecydowanie większe przyzwolenie niż brak akceptacji to homoseksualizm, eutanazja, rozwód czy niemal powszechnie akceptowane: seks przedmałżeński, antykoncepcja i konkubinaty.

¹⁰ Należy mieć na uwadze fakt, iż tego typu badanie, realizowane z wykorzystaniem kwestionariusza, a zwłaszcza kwestionariusza wywiadu, jest w dużym stopniu nacechowane deklaratywnością. Dlatego też odpowiedzi na pytania dotyczące pewnych norm postępowania nie zawsze w pełni odzwierciedlają rzeczywiste poglądy czy też postępowanie respondentów. Kontekst sprawia, iż niektórzy odpowiadając na pytania nie kierują się swoim stosunkiem do omawianych kwestii, ale tym, jakie stanowisko wypada zająć w danej sytuacji. Zakładając tego typu błąd możemy mimo wszystko przedstawić zbiór ogólnie przyjętych zasad – tego, co zdaniem badanych można, czego nie wypada, a co w ogóle nie mieści się w kanonach dopuszczalności.

Tabela 7

Oceniane zachowania i zjawiska	Wskazania na 7-stopniowej skali w przedziałach*:					Trudno powiedzieć	Średnia ocen na skali 1-7**
	1	2-3	4	5-6	7		
	jest to zawsze złe i nigdy nie może być usprawiedliwione			nie ma w tym nic złego i zawsze może być usprawiedliwione			
w procentach							
Życie w związku bez ślubu	1	4	8	10	76	1	6,40
	5			86			
Stosowanie środków antykoncepcyjnych	2	2	7	14	74	1	6,40
	4			88			
Uprawianie seksu przed zawarciem małżeństwa	3	2	7	12	74	2	6,34
	5			86			
Rozwód	4	11	18	20	46	1	5,43
	15			66			
Skracanie życia nieuleczalnie chorego na jego prośbę	6	11	15	26	35	6	5,16
	17			61			
Homoseksualizm	16	10	15	12	43	4	4,86
	26			55			
Nieuczestniczenie w wyborach	18	25	21	9	25	2	3,96
	43			34			
Świadome kupowanie rzeczy podrabianych (fałszowanych)	18	29	22	16	13	2	3,63
	47			29			
Ściąganie na egzaminach	18	32	21	14	13	2	3,54
	50			27			
Przerywanie ciąży	21	22	25	14	11	7	3,48
	43			25			
Jazda na gapę w autobusie lub tramwaju	22	32	18	16	11	1	3,39
	54			27			
Przekraczanie dozwolonej prędkości na jezdni	30	28	20	18	3	1	3,03
	58			21			
Dokonywanie fikcyjnych darowizn lub zaniżanie dochodów, by zapłacić mniejszy podatek	43	27	13	10	5	2	2,53
	70			15			
Zdradzanie współmałżonka	46	22	15	5	8	4	2,51
	68			13			
Zaniedbywanie swoich obowiązków w pracy	32	48	12	6	1	1	2,35
	80			7			
Wykorzystywanie stanowiska służbowego dla własnych korzyści	53	29	11	3	3	1	2,08
	82			6			
Bicie dzieci	65	25	6	2	1	1	1,67
	90			3			
Wręczanie łapówek	68	22	6	2	2	0	1,65
	90			4			
Przyjmowanie łapówek	75	17	4	2	1	1	1,50
	92			3			
Wykorzystywanie pracowników przez pracodawców	76	17	3	3	1	0	1,47
	93			4			

* Odpowiedzi osób określających się jako niewierzące (N=321) – na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

** Z analizy wykluczono odpowiedzi „trudno powiedzieć”

Okazuje się, że bez względu na omawianą sytuację, oceny osób niewierzących są istotnie bardziej liberalne niż te, które wyrażają wierzący (ogólny wskaźnik liberalizmu moralnego jest wyższy w tej grupie badanych o 0,84 punktu), przy czym największe różnice średnich dotyczą deklarowanego stosunku do życia w związku bez ślubu (1,96), eutanazji (1,96), homoseksualizmu (1,94), rozwodów (1,61), przerywania ciąży (1,50), stosowania środków antykoncepcyjnych (1,46) oraz seksu przedmałżeńskiego (1,34 punktu) – patrz tabela 8.

Tabela 8

Oceniane zachowania i zjawiska	Średnie ocen na skali 1–7		Różnica średnich ocen
	dla osób niewierzących (N=321)	dla osób wierzących i głęboko wierzących (N=924)	
Życie w związku bez ślubu	6,40	4,44	1,96 **
Skracanie życia nieuleczalnie chorego na jego prośbę	5,16	3,20	1,96 **
Homoseksualizm	4,86	2,92	1,94 **
Rozwód	5,43	3,82	1,61 **
Przerywanie ciąży	3,48	1,98	1,50 **
Stosowanie środków antykoncepcyjnych	6,40	4,94	1,46 **
Uprawianie seksu przed zawarciem małżeństwa	6,34	5,00	1,34 **
Zdradzanie współmałżonka	2,51	1,63	0,88 **
Przekraczanie dozwolonej prędkości na jezdni	3,03	2,22	0,81 **
Jazda na gapę w autobusie lub tramwaju	3,39	2,65	0,74 **
Świadome kupowanie rzeczy podrabianych (fałszowanych)	3,63	3,03	0,60 **
Wykorzystywanie stanowiska służbowego dla własnych korzyści	2,08	1,59	0,49 **
Dokonywanie fikcyjnych darowizn lub zaniżanie dochodów, by zapłacić mniejszy podatek	2,53	2,05	0,48 **
Zaniedbywanie swoich obowiązków w pracy	2,35	1,92	0,42 **
Nieuczestniczenie w wyborach	3,96	3,63	0,34 **
Ściąganie na egzaminach	3,54	3,23	0,31 **
Wręczanie łapówek	1,65	1,36	0,29 **
Przyjmowanie łapówek	1,50	1,22	0,27 **
Bicie dzieci	1,67	1,43	0,24 **
Wykorzystywanie pracowników przez pracodawców	1,47	1,23	0,23 **
Wskaźnik „liberalizmu moralnego”	3,57	2,73	0,84**

Dane dotyczące osób wierzących pochodzą z badania z VII 2013, natomiast wyniki dla niewierzących prezentujemy na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

** Różnice średnich istotne na poziomie $p \leq 0,01$; *Różnice średnich istotne na poziomie $p \leq 0,05$

Analizując moralność osób niewierzących w czterech ogólnych wymiarach stworzonych na podstawie deklarowanego stosunku do wyżej przedstawionych zjawisk i zachowań można stwierdzić, że choć w każdym z tych wymiarów postawy osób niewierzących są bardziej liberalne niż wierzących, to największe różnice średnich dotyczą deklarowanych postaw wobec kwestii bioetycznych (1,74 punktu) oraz wobec zachowań wchodzących w zakres tzw. moralności małżeńsko-rodzinnej (1,50). W wymiarze uczciwości społecznej oraz moralności zawodowej postawy osób wierzących i niewierzących są zdecydowanie bardziej zbliżone (patrz tabela 9). Sprawia to, że w dychotomicznym podziale na moralność prywatną i publiczną osoby niewierzące w porównaniu z wierzącymi wykazują dalej idącą otwartość i tolerancję dla budzących kontrowersje zachowań odnoszących się do prywatnej sfery życia, zaś w stosunku do zachowań naruszających ustalony ład i porządek społeczny postawy obu grup respondentów są dużo bardziej zuniformizowane, przy czym również w tym względzie przyzwolenie osób niewierzących jest większe niż tych, które określają się jako wierzące i głęboko wierzące (różnica średnich 0,41; $p < 0,001$) – patrz tabela 10.

Tabela 9

Wymiary moralności:	Średnie przyzwolenie na skali 1–7		
	dla osób wierzących (N=924)	dla osób niewierzących (N=321)	Różnice średnich (niewierzący – wierzący)
Wymiar bioetyczny ¹	2,59	4,34	1,74*
Wymiar seksualny i rodzinny ²	3,86	5,36	1,50*
Wymiar uczciwości społecznej ³	2,61	3,07	0,45*
Wymiar zawodowy ⁴	1,49	1,85	0,36*

Dane dotyczące osób wierzących pochodzą z badania z VII 2013, natomiast wyniki dla niewierzących prezentujemy na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

¹ Stosunek do aborcji i eutanazji

² Stosunek do seksu przedmałżeńskiego, konkubinatu, homoseksualizmu, rozwodu, antykoncepcji i zdrady małżeńskiej

³ Stosunek do przekraczania dozwolonej prędkości na jezdni, oszustw podatkowych, jazdy „na gape”, wręczania łapówek, ściągania na egzaminach, nieuczestniczenia w wyborach i świadomego kupowania rzeczy podrabianych

⁴ Stosunek do przyjmowania łapówek, zaniedbywania obowiązków zawodowych, mobbingu i czerpania nieuprawnionych korzyści w związku z zajmowanym stanowiskiem w pracy

*Różnice średnich istotne na poziomie $p < 0,001$

Tabela 10

Wymiary moralności:	Średnie przyzwoleń na skali 1-7		
	dla osób wierzących (N=924)	dla osób niewierzących (N=321)	Różnice średnich (niewierzący – wierzący)
Moralność prywatna ¹	3,32	4,72	1,40*
Moralność publiczna ²	2,21	2,62	0,41*

Dane dotyczące osób wierzących pochodzą z badania z VII 2013, natomiast wyniki dla niewierzących prezentujemy na podstawie zagregowanych danych z IV–VII 2013

¹ Stosunek do seksu przedmałżeńskiego, konkubinatu, homoseksualizmu, rozwodu, antykoncepcji, zdrady małżeńskiej, aborcji, eutanazji, bicia dzieci

² Stosunek do przekraczania dozwolonej prędkości na jezdni, oszustw podatkowych, jazdy „na gapę”, ściągania na egzaminach, świadomego kupowania rzeczy podrabianych, nieuczestniczenia w wyborach, wręczania łapówek, przyjmowania łapówek, zaniedbywania obowiązków zawodowych, mobbingu, czerpania nieuprawnionych korzyści

w związku z zajmowanym stanowiskiem w pracy

*Różnice średnich istotne na poziomie $p < 0,001$

Powolny, ale dość systematyczny wzrost odsetka osób określających się jako niewierzące – któremu sprzyja pewien, nieobserwowany w takiej skali po 1989 roku, klimat społeczny związany z rozwojem organizacji i ruchów racjonalistycznych, humanistycznych i wolnomyślicielskich, czy też z obecnością w parlamencie osób przejawiających antyklerykalne i antykościelne poglądy, promujących apostazję i postulujących radykalne rozdzielenie Kościoła od państwa – sprawia, że poszerza się pole do badań i analiz dotyczących procesu sekularyzacji i ateizacji w Polsce.

Deklaracjom niewiary sprzyjają wprawdzie pewne cechy społeczne i demograficzne respondentów, jednak jej postrzeganie i rozumienie jest dość mocno zróżnicowane, co potwierdzają wyniki omawianego oraz innych badań¹¹. Okazuje się, że jedynie co czwartego niewierzącego (25%) można określić jako konsekwentnego ateistę, który jest pewny, że nie istnieje żadnego rodzaju Siła Wyższa i jednocześnie wyraża przekonanie, że śmierć jest końcem wszystkiego. Podobnie jednak tylko 25% osób określających się jako wierzące nie ma żadnych wątpliwości co do istnienia osobowego Boga i jednocześnie wyraża przekonanie o istnieniu życia po śmierci.

¹¹ Zob. M. Grabowska, Co to znaczy ‘wierzyć’ we współczesnej Polsce, w: M. Grabowska (red.), Metoda i znaczenie. Problematyka rozumienia w badaniach sondażowych, Opinie i diagnozy nr 23, Warszawa 2012, s. 244-276.

System wartości osób niewierzących tylko w niewielkim stopniu odbiega od tego, który wyznają respondenci określający się jako wierzący, zaś ich system norm jest już z założenia bardziej zrelatywizowany niż wierzących. Są oni jednak zdecydowanie bardziej liberalni głównie w ocenie zachowań odnoszących się do różnych wymiarów ‘moralności prywatnej’, natomiast ich oceny zachowań z zakresu tzw. moralności publicznej w znacznie mniejszym zakresie różnią się od formułowanych przez osoby wierzące.

Opracował
Rafał BOGUSZEWSKI